

Obsah

Úvod	2
1. Intertextovost v publicistickém textu	4
1.2 Definice intertextovosti a její pozice v rámci mezitextových vztahů	4
1.3 Charakteristika publicistické oblasti	6
1.4 Specifika subjektivního obsazení novinové komunikace	7
2. Prostředky intertextovosti	9
2.1 Interpretační klíče	15
3. Signály intertextovosti	18
3.1 Grafické odlišení	18
3.2 Přiřazení pretextu	19
3.3 Tematizace navazování	22
3.4 Signály ovlivňující kohezi a koherenci textu	23
3.5 Míšení textových vzorců (žánrů)	27
4. Repertoár pretextů, způsob jejich zapojení a modifikace	28
4.1 Dimenze reference	28
4.2 Způsob zapojení a aktualizace aluze	31
4.3 Modifikace aluze	33
5. Podíl pretextu na smyslu navazujícího textu	39
5.1 Mezitextové navazování, kdy je nutné znát pretext	39
5.2 Mezitextové navazování, kdy je přínosné znát pretext	41
5.3 Mezitextové navazování, kdy není nutné znát pretext	44
5.4 Funkce mezitextového navazování v novinách	45
6. Intertextovost jako prostředek publicistického stylu	47
6.1 Mezitextové navazování v dílčí oblasti zpravodajské	47
6.1.1 Zpravodajské titulky	48
6.1.2 Zpravodajské útvary	50
6.2 Mezitextové navazování v dílčí oblasti publicistické v užším slova smyslu	51
6.2.1 Publicistické titulky	51
6.2.2 Publicistické žánry	52
6.3 Mezitextové navazování v dílčí oblasti beletristické	54
6.3.1 Beletristické žánry	55
Závěr	57
Anotace	59
Seznam literatury	60

Úvod

Zkoumání mezitextových vztahů se doposud zaměřovalo převážně na umělecké texty, avšak výrazové prostředky intertextovosti se uplatňují také v mimouměleckých oblastech komunikace. Jsou součástí i žurnalistických sdělení, které jsou předmětem zájmu této práce.

Naším cílem je popsat výrazové prostředky mezitextového navazování v publicistice a posoudit, zda napomáhají ke zpřístupnění obsahu novin, či nikoliv. K tomuto účelu je nezbytné analyzovat všechny aspekty intertextového vztahu.

Bude nás zajímat, v jaké podobě se intertextovost v publicistických textech vyskytuje. Klasifikace jejích forem bude spočívat v zobecnění podob excerpovaných aluzivních elementů na základě shodných rysů. Obdobně klasifikujeme rovněž prvky, jež přítomnost aluzivního elementu v navazujícím textu signalizují. Na základě vlastní novinové excerpce vymežíme referenční rámec aluzí. Zobecněný přehled pretextů, na něž se v tisku odkazuje, nám posléze umožní postihnout proces, jímž se aluzivní segmenty integrují v navazujícím textu i proces jejich aktualizace. Analýza bude směřovat k rozlišení modifikací pretextu významotvorných a formálních. Je třeba také posoudit, jakým způsobem se intertextové aluze podílí na významové výstavbě navazujícího textu. Na základě získaných poznatků můžeme vysledovat funkce mezitextového navazování v novinách a zhodnotit platnost výrazových prostředků intertextovosti v rámci publicistického stylu.

V úvodní části diplomové práce podáme stručný přehled základních teoretických poznatků o mezitextovém navazování. Při definici klíčového pojmu intertextovost se opřeme především o práci J. Homoláče (1996), kde autor vedle vlastních postřehů o intertextovosti prezentuje rovněž zásadní cizojazyčnou literaturu s danou problematikou, jež však není v českém překladu k dispozici. Za stěžejní pro následující analýzu pokládáme studii K. Karhanové (1999).

Analyzovaným materiálem jsou publicistické texty. Denní tisk, jmenovitě tituly Mladá fronta Dnes a Lidové noviny jsme sledovali deset měsíců (únor - listopad 2009), excerpovali jsme 170 dokladů mezitextového navazování. Pro potřeby naší analýzy, která chce postihnout především kvalitativní aspekty intertextových vztahů, je uvedený vzorek dostačující. Nakolik je reprezentativní z hlediska frekvence výskytu

popisovaných jevů v denním tisku, nemůžeme soudit. Celková statistická analýza není cílem této práce.

U citací z novin, kterými budeme dokumentovat analyzované jevy, uvedeme v závorce zkratku příslušného deníku (Mladá fronta Dnes – MFD, Lidové noviny – LN) a den vydání.

1. Intertextovost v publicistickém textu

Literární věda i filozofie se věnují otázce intertextovosti od konce 60. let 20. století. Zprvu se o intertextovosti uvažovalo jako o rysu pouze některých textů, posléze se ale ukázalo, že všechny texty jsou nějakým způsobem provázané (viz termín architextovost níže).

Intertextovost poznamenala samotný pojem text, který díky mezitextovému navazování získal daleko širší význam. Pozornost se zaměřila především na komunikační funkci textu, přestal být vnímán pouze jako uzavřený písemný celek. Text se podle Hirschové (1989) stal různě rozsáhlou jednotkou vymezenou a určenou svou sjednocující komunikativní funkcí. „Podstatným rysem textu, kromě integrující jednotné funkce, je ovšem nezbytně i soudržnost obsahová, popř. určitý, pro daný typ textu specifický způsob organizace obsahu a vyjádření této obsahové soudržnosti formálními prostředky.“¹ Text nebo také komunikát nemusí být nutně verbální. O textu se tak hovoří nejen v literárních sférách, ale i v souvislosti s koncepcí kultury vůbec.²

Základní teoretické poznatky o textu a intertextovosti, které jsou východiskem naší práce, jsou dnes všeobecně známé a přijímané, proto je zde připomínáme velmi stručně. Teorii nutnou k analýze intertextových prostředků uvedeme u příslušných kapitol.

1.2 Definice intertextovosti a její pozice v rámci mezitextových vztahů

Ačkoliv se intertextovost zdá být synonymem mezitextových vztahů, je pouze jedním z mnoha takových.³ Abychom mohli intertextový vztah správně definovat, je třeba vymezit jeho místo mezi ostatními. Všechny mezitextové vztahy zastřešuje termín transtextovost, kterým se nyní běžně rozumí vše, co spojuje text s jinými texty.

¹ Hirschová, M.: Úvod do teorie textu. Olomouc, Univerzita Palackého 1989, str.6

² Mluví o textu kultury, o textech malířských, architektonických a jiných, viz Hodrová (2003, str. 538)

³ Podrobné rozdělení mezitextových vztahů nalezneme například u Markiewiczze (1988), který rozlišuje intertextualizaci (citáty, parafráze, kontrafakturny, centa, montáže, koláže), překlady (stylistické, intralingvální, interlingvální), transformace (tematické, žánrové), tematická navázání, ikonizace (stylizace, pastiše, parodie, burlesky), imitace, konfrontace, navázání na diskurzivní schémata, metatextualizaci. Viz Homoláč (1996, str. 24-25)

Gérard Genette rozlišuje pět typů transtextovosti. Kromě intertextovosti, metatextovosti a architextovosti, o kterých budeme hovořit níže, klasifikoval ještě paratextovost, jako vztah mezi textem a titulem, motem anebo doslovem, a hypertextovost, kterou rozuměl vztah mezi hypertextem a hypotextem, který ovšem není na bázi komentáře jako v případě metatextovosti.⁴

Výše uvedenou volně definovanou klasifikaci zpřesňuje J. Homoláč (1996),⁵ který uvažuje pouze o třech typech transtextovosti. Zaměřil se na vztahy architextové, metatextové a intertextové.

Architextovost považuje za vlastnost každého textu, poněvadž ten vždy odkazuje k obecným pravidlům, podle kterých byl vytvořen. Na základě jistých obecných pravidel, jež autor i čtenář textu sdílejí, může text existovat, být napsán a čten. Právě sdílení je klíčové slovo pro architextové vztahy. Podle Homoláče je každý text ve vztahu se všemi texty, s nimiž sdílí jistý kód - jednotku, či pravidlo (například motiv, autora, období atd). Architextové vztahy jsou tedy vytvořeny už samotnou existencí textu a jsou na rozdíl od intertextových nezávislé na čase. Co je nejdůležitější, umožňují další vztahy mezi texty, jelikož je architextovost „nutnou podmínkou komunikace mezi autorem a čtenářem, je i nutným předpokladem komunikace mezi texty.“⁶

Ani intertextovost ani metatextovost nejsou časově nezávislé. Jedná se vždy o vztah k textu předchozímu. Rozdíl mezi nimi tak tvoří míra a způsob zapojení pretextu čili textu původního do významové výstavby navazujícího textu. Pokud je pretext (stačí jeho část, či konstrukční princip) v navazujícím textu explicitně tematizován, hovoříme o metatextovosti. Za intertextové vztahy se považují ty případy, kdy se součástí významové výstavby navazujícího textu nestává pouze přítomnost pretextu, ale vztah k pretextu.⁷

Z výše uvedeného vyplývá, že jde o záležitost mnohem složitější a definici intertextovosti nelze omezit na přítomnost pretextu v textu navazujícím. Už jen proto, že součástí významové výstavby navazujícího textu se může stát i nepřítomnost

⁴ Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 19-20.

⁵ Výhrady k Genettově klasifikaci transtextovosti vyslovil už v roce 1986 ve své studii O intertekstualnosti M. Glowinsky. Homoláč tyto úvahy ve své práci reflektuje.

⁶ Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 44.

⁷ Tamtéž, str. 47.

jistého elementu pretextu.⁸ Při posouzení jednotlivých případů navazování je třeba přihlížet především ke vztahu, který pretext a navazující text vytvářejí, rozhodující tedy není přítomnost ale příslušnost jistého elementu k pretextu.

1.3 Charakteristika publicistické oblasti

Při intertextové analýze se pozornost badatelů zaměřovala převážně na umělecký text, ale za tu dobu intertextovost překročila hranice literatury a pronikla do jiných druhů umění. Uplatnila se i mimo umělecké oblasti, například v masmédiích, zejména v psané publicistice. Postřehy o existenci mezitextových vztahů v mimouměleckých oblastech komunikace a požadavky na zkoumání těchto vztahů vyslovila Kamila Karhanová (1999), která rozšířila poznatky o intertextualitě o poznání funkcí mezitextového navazování v novinách, a to zejména v textech čistě publicistických.

Vzhledem ke skutečnosti, že publicistika je předmětem této práce, považujeme za nezbytnou alespoň její krátkou charakteristiku.

Intertextovost jako prostředek, jenž textu dává další rozměr a vnáší nový smysl, čímž hýbe hranicemi psaného textu, příliš neodpovídá charakteristice publicistického stylu, který by měl být především „srozumitelný, přehledný, výrazově úsporný a přesný.“⁹ Avšak publicistický styl je sférou, kde dochází k prolínání s ostatními funkčními styly, navíc definice publicistiky není vždy stejná.

Mezi lingvisty často najdeme rozpory v chápání publicistiky, zejména co se šíře pojmu týče. My se přidržíme vymezení V. Jílka (2004), u nějž publicistika v širším slova smyslu zahrnuje všechna žurnalistická sdělení, jejichž cílem je informovat, přesvědčovat, ovlivňovat a získávat. Rozumí tím i texty, které nejsou primárně žurnalistické, například řádkovou inzerci. Proto takto širokou oblast dále diferencuje na tři dílčí oblasti – zpravodajskou, publicistickou v užším slova smyslu a syžetovou (beletristickou).

Charakteristika publicistického stylu uvedená výše odpovídá první dílčí oblasti – oblasti zpravodajské, jejímž cílem je podat věcné informace. Zpravodajské texty by

⁸ Tamtéž, str. 56.

⁹ Jílek, V.: Psaná publicistická sdělení v kontextu teorie komunikace. Olomouc, Univerzita Palackého 2004, str. 50.

měly dodržovat zásady informační kvality,¹⁰ které vylučují jakoukoliv formu subjektivity. Na základní zpravodajská sdělení navazuje analytická a úvahová publicistika neboli publicistika v užším slova smyslu, pro niž je typické nejen předávání informací, ale i analýzy, komentování a hodnocení. Této dílčí oblasti dominuje persvazivní funkce, doplněná funkcí získávací a informativní. Podle Bartoška „publicistické texty vyjadřují především postoj autora sdělení k lidem i světu a jsou emotivní (expresivní): směřují k dojmům jisté emoce (pravdivé nebo fingované) zaměřené na adresáta.“¹¹

Široce pojatá publicistika zahrnuje i texty beletristické, které kromě všech výše zmíněných funkcí disponují navíc ještě funkcí estetickou, jsou to texty, které mají za úkol dát žurnalistice i estetickou hodnotu.¹²

Při hledání intertextových vztahů jsme se zaměřili zejména na oblast publicistiky v užším slova smyslu, kde lze očekávat nejpočetnější výskyt navazování. Ale vzhledem k tomu, že porušování zásad informační kvality je jedním ze současných trendů českých periodik¹³ a publicistika proniká i na první strany, které tradičně patří zpravodajství, bylo třeba věnovat pozornost celému obsahu novin.

1.4 Specifika subjektového obsazení novinové komunikace

Intertextovost jako prostředek komunikace mezi texty je i prostředkem komunikace mezi autorem a čtenářem. Na stránkách novin najdeme široké spektrum autorů a nemusí se vždy jednat o novináře, poněvadž prostor dostávají i různí odborníci, politikové i soukromé osoby. Ve většině případů je intertextovost jevem záměrným a navazování na jiný text je vědomým dílem autora.¹⁴ Záleží však na kompetenci čtenáře, zda intertextový vztah odhalí.

Na rozdíl od literatury znají noviny svoji cílovou skupinu. Charakteristiku svých čtenářů získávají na základě sociologických a marketingových analýz, které je

¹⁰ Informační kvalita čili objektivnost textu je založená na faktičnosti a nestrannosti. To znamená, že informace jsou pravdivé, relevantní, informativní a texty jsou vyvážené a neutrální. Viz Jílek (2004, str. 72)

¹¹ Bartošek, J.: Zpravodajství a publicistika. Olomouc, Univerzita Palackého 2001, str. 26

¹² Jílek, V.: Psaná publicistická sdělení v kontextu teorie komunikace. Olomouc, Univerzita Palackého 2004, str. 130

¹³ Poslední dobou hýbou mediálním světem především dva nešvary – bulvarizace a komercializace. Oba jsou příčinou porušování zásad informační kvality.

¹⁴ Podle Homoláče (1996) je tu šance, že může existovat i vztah k jinému textu autorem nezamýšlený, takový, který čtenář neodhalí, ale sám si ho vytvoří.

informují nejen o věku, pohlaví a vzdělání ale i o zájmech, vkusu nebo politické orientaci. Novináři tudíž mají o čtenářích určitou představu, vědí, zda mohou přepokládat recipienta s jistou čtenářskou pragmatickou dimenzí. Implikovaný příjemce sdělení není reálným čtenářem, ale adresátem, který představuje „abstraktní, modelový subjekt recipienta implikovaný v textu; je to subjekt vybavený takovým souborem komunikačních schopností, vzdělanostních a psychických rysů a životních zkušeností, jaký text ve své struktuře předpokládá.“¹⁵

Lidové noviny i Mladá fronta Dnes, které jsme analyzovali, patří na trhu k tzv. seriózním deníkům, zaměřeným na náročnější adresáty. Kulturní hodnota jejich sdělení by proto měla být na vyšší úrovni, než je tomu u bulvárních novin, tudíž ani intertextovost, jejíž zapojení do významové výstavby navazujícího textu vyžaduje jistou čtenářskou kompetenci, by nemusela být ojedinělým jevem.

¹⁵ Mareš, P.: „ALSO: NAZDAR!“ aspekty textové vícejazyčnosti. Praha, Karolinum 2003, str. 24.

2. Prostředky intertextovosti

Významové vztahy mezi dvěma texty umožňují především aluze a citáty. Aluze je ten element textu, pro jehož interpretaci je důležité, že byl již někdy použit. Ziva Ben-Poratová definuje aluzi jako prostředek současně aktivizující dva texty, čímž vede čtenáře ke konfrontaci těchto textů a zakládá tak možnost dalších vztahů mezi nimi.¹⁶ Podle Karhanové (1999) aluze pokaždé vytváří spojení mezi navazujícím textem a pretextem, důležité však je, zda toto spojení má důsledky pro význam navazujícího textu či nikoliv. Pokud se děj, postavy, celkový smysl pretextu, jeho hodnotové a ideové zaměření či bezprostřední kontext aluzivního segmentu podílí na interpretaci navazujícího textu, mluvíme o aluzi naplněné.¹⁷ Aluze zastoupené v naší excerpce se výrazně liší mírou naplněnosti a signalizace. Jako příklad rozdílné míry naplněnosti a signalizace aluze uvádíme dva články odkazující ke stejnému pretextu:

Kolikrát už čekali lidé na dobrého vůdce, který je spasí. A kolikrát zjistili, že je to horší než čekání na Godota. Nakonec vždycky přišel grázl. (MFD 7. 7. 2009)

Čekání na slušnost – čekání na Godota? „Co dělá ďábel lidem v pekle? Nechává je čekat,“ napsal kdysi Carl Gustav Jung. Čekat? Ale na co? Na Godota? Samuel Beckett tu hru napsal jako mystérium o životě člověka, jako iluzi, že kdosi zvenčí dá našemu konání nějaký smysl. (...) Myslím, že Godot je vzájemná slušnost. Na tu ale jen čekat nestačí. (LN 12. 5. 2009)

Aluzivním elementem v prvním případě je název hry, přirozeně zapojený do věty. Odkazování zde signalizuje pouze jméno hlavní postavy z dramatu. V druhém článku je mezitextové navazování signalizováno více. Čtenáře na intertextový vztah upozorní jméno autora hry, jméno postavy a konkrétní určení pretextu. Autor článku také odhaluje motivaci výběru Beckettovy hry, čímž výrazně napomáhá k interpretaci aluze.¹⁸

Za citát, druhý nejběžnější prostředek intertextovosti v naší excerpce, považujeme společně s Marešem (1985) přesnou reprodukci textu či jeho části v jiném

¹⁶ Z. Ben-Poratová, citováno dle Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 71

¹⁷ Karhanová, K: Funkce mezitextového navazování v novinách. In Slovo a slovesnost 60, 1999, str. 20

¹⁸ Homoláč (1996) upozorňuje na skutečnost, že hojná signalizace nemusí být všemi čtenáři přijímána pozitivně jako pomoc, ale může působit negativně jako podceňování interpreta.

textu, kam je přenesen jako formálně i významově uzavřený celek. Spíše než přesnost reprodukce nás zajímá, zda citát otvírá dialog mezi pretextem a navazujícím textem. Intertextové čtení totiž komunikační situace mnohdy nevyžaduje, jelikož citáty v textu plní jiné funkce. Německý teoretik H. F. Plett rozlišuje autoritativní funkci, erudiční/argumentativní funkci, citáty s ornamentální a poetickou funkcí.¹⁹ Citát, který navazující text obohacuje intertextovým vztahem, jsme našli například na stránkách Lidových novin ve fejetonu Jana Rejžka:

Senátor Jiří Oberfalzer odhalil, že místopředseda Rady Českého rozhlasu Ladislav Jíša se vůbec nejmenuje Jíša, ale Anderlík! Jak nevzpomenout na povídku Karla Čapka, v níž policejní agent Pištora zvažuje, že ten, kdo plukovníku Hamplovi ukradl spis a vypálil okno dlátem, byl Pepek nebo Andrlík. „Kdyby vymáčkl jenom sklo, tak by to mohl být Dunder, Lojza, Novák, Hosička nebo Kliment. Ale tohle bude Andrlík.“ Kdo vyhodil ředitele Kasíka? Je-li to předlistopadový vedoucí sekretariátu a útvaru obrany a zvláštních úkolů ředitele Československého rozhlasu Jána Riška, pak to bude určitě Anderlík. (LN 30. 7. 2009)

Rejžek využil podoby jmen Čapkovy podezřelého Andrlíka s původním jménem Anderlík místopředsedy Rady Českého rozhlasu Ladislava Jíšy. Navazování je zde založeno na sémantické analogii mezi tématem článku²⁰ a situací ze známé literární předlohy. Srovnáním popisované události s citátem dosáhl autor větší názornosti a ostřejší pointy.

Mezi aluzí a citátem nevede jednoznačně stanovitelná hranice. Dokladem jsou útvary na přechodu mezi nimi. Pro případy nepřesné reprodukce se užívá termínu polocitátová aluze, již V. Macura (1984) definuje jako „odkaz k jinému slovesnému útvaru formou parafráze nebo využitím charakteristických prostředků textu, k němuž odkazuje.“²¹ Dokladem polocitátové aluze v naší excerpci je reakce na schválení tzv. náhubkového zákona:

¹⁹ H. F. Plett, citováno podle Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 28

²⁰ Publicista Jan Rejžek se pozastavuje nad nečekaným odvoláním Václava Kasíka z funkce ředitele Českého rozhlasu. Poukazuje zejména na fakt, že členem odvolací komise je člověk, který budoval kariéru v rozhlasu už před listopadem 89 a pokračuje v ní i po revoluci avšak pod jiným jménem.

²¹ Macura, V.: Aluze. In Slovník literární teorie. Praha, 1984, str. 18

Tak nám umlčeli psa! Kterýho, paní Müllerová, toho smetáka od sousedů, nebo toho navoněného pudla té bohaté paničky od naproti? Toho velkého ze dvora, pane Švejk, co o něm říkají, že hlídá demokracii! (MFD 16. 2. 2009)

Text působí dojmem citátu z Haškova Švejka, citovaná pasáž však v knize není. Jedná se o imitaci pretextu, kdy autor novinového článku převzal postavy a napodobil spisovatelův styl. Vyjádřený názor tím získal větší autoritu.

Macurovo pojetí termínu polocitátová aluze vychází z modifikace využitých prostředků po formální stránce. Homoláč (1996) uvažuje o případech, kdy si vzájemně neodpovídají reprodukované části textu, z hlediska podílu difference v citaci na konstituování smyslu v navazujícím textu. „Někdy je totiž nepřesně reprodukováná část pretextu pouze nepřesným citátem, tj. ani rozdíl mezi podobou c (element pretextu) a c' (element citujícího textu), ani rozdíl mezi kontextem pretextu (k) a kontextem citujícího textu (k') nejsou významotvorným momentem citujícího textu. Jindy se skutečnost, že $c \neq c'$ a/nebo $k \neq k'$ (rozdíl může být přitom minimální), naopak na konstituování smyslu citujícího textu podílí.“²² Pro tyto případy používá Homoláč termín citátová aluze.

Uvedeného postupu použil v komentáři o volbě ředitele České televize jeden z neúspěšných kandidátů Radomír Pekárek, který píše:

Napadá mě citát z filmu: „...náš ústav se Vám mými ústy omlouvá za toto politováníhodné nedopatření, ke kterému dochází maximálně jednou za šest let...“ (LN 22. 7. 2009)

K posunu došlo v časovém údaji – doktor Chocholoušek ve filmu Jáchyme, hoď ho do stroje říká maximálně jednou, respektive dvakrát za deset let, kdežto Pekárek záměrně uvedl šest let, což je jedno volební období ředitele České televize. Tato citátová aluze je založena na principu substituce, kdy se obmění jedna či více lexikálních jednotek pretextu, a tím se aktualizuje.

Je patrné, že definice ani jednoho ze dvou základních výrazových prostředků intertextovosti, aluze a citátu, není konečná/absolutní. Jen útvary z nich odvozené, ať už z hlediska formálního (polocitátová aluze) či významotvorného (citátová aluze)

²² Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 71.

svědčí o pluralitě jejich užití. Naše excerpcce zahrnuje odkazy v podobě citací, titulů, vlastních jmen, převzatých motivů, přísloví a rčení, všeobecně známých výroků.

Navazování na jiné texty se v novinách děje prostřednictvím doslovných citací, excerpovali jsme i citace modifikované, aktualizované:

Nechápu naše představitele, především z ČSSD, kteří se znovu chtějí přichýlit k tomu tam na východě dubisku. To je ta nebezpečná slovanská víra v Rusko! „Ej, nebude v Čechách dobře, dokud si Putin nenaleje do chladiče volhy vodu z Vltavy,“ cituji volně Viewegha. (LN 22.7)

V článku se citují dva pretexty. Odkazuje se k předzpěvu Kollárovy básně Slávy dcera, konkrétně k verši „Neb raději k velikému přichyl tomu tam se dubisku, jenž vzdoruje zhoubným až dosaváde časům.“ Neznačená citace Kollára není přesná, avšak její modifikace je pouze formální, nenese význam, kdežto modifikace Vieweghova textu je významotvorná. Autor článku aluzivní element aktualizoval prostřednictvím substituce jmen ruských prezidentů, za Borise Jelcina dosadil Putina.

Další možnost užití intertextových prostředků představují aluzivní elementy v podobě titulu díla, na něž se odkazuje. V excerpci se tituly vyskytují opět doslovně zapojené nebo v aktualizované verzi:

Nadějné vyhlídky (LN 15. 7. 2009)

Inženýři digitálních duší (LN 28. 8. 2009)

V první ukázce si autor navazujícího textu půjčil titul románu Charlese Dickense. Název knihy není v tomto případě zapojen do významové výstavby navazujícího textu, publicista využil pouze exkluzivitu slov. Exkluzivita titulu Škvoreckého románu Příběh inženýra lidských duší je využita v druhé ukázce, tento titulek je oproti prvnímu aktualizován na základě lexikální substituce.

Specifickým prostředkem intertextovosti jsou vlastní jména. Některá vykazují větší interpretační hodnotu, zejména literární postavy, které jsou nositeli určitých

konotací.²³ Konotace spojené se jménem vytvářejí s navazujícím textem sekundární intertextový vztah, a tím je původní vazba aluzivního elementu k pretextu oslabena. Zdůrazní-li se nějaký aspekt aluzivního elementu a má-li tento aspekt dostatečnou interpretační hodnotu, porozumí aluzi i čtenář, jenž pretext nečetl.

David prohrál bitvu s Goliášem (LN 24. 7. 2009) Čím kdo zachází, tím také schází. Toto úsloví nejlépe vystihuje situaci, ve které se ocitl německý výrobce luxusních sportovních vozů Porsche. Ten si dlouhá léta brousil zuby na svého rivala koncern Volkswagen. A právě snaha ovládnout výrobce takových značek, jako je Audi, Bentley, Bugati nebo Lamborghini podrazila firmě nohy.

Biblické postavy Davida a Goliáše v titulku symbolizují rozdíl ve velikosti jmenovaných automobilek. Autor článku vybudoval aluzi na dichotomii malý-velký. Vybral tak pouze jeden z možných aspektů aluzivního elementu, přičemž biblický pretext jich nabízí více, možné jsou dichotomie dobrý-zlý či chytrý-hloupý. Všechny významy, s nimiž daný element do navazujícího textu vstupuje, mohou být v novém kontextu využity afirmativně nebo kontroverzně, ale mohou také zůstat nevyžity jako v případě naší ukázky.²⁴ Zapojením všech atributů aluzivního elementu by se mohl vytvořený intertextový vztah zkomplikovat.²⁵

Jména s vlastní výpovědní hodnotou lze úspěšně aktualizovat:

Reprezentantem druhé skupiny zoufalců jsou Schwippel a Tlustý. Správně sice kritizují euro-Hujery, ale sami jsou ještě směšnější. (MFD 19. 2. 2009)

Komentátor Mladé fronty Dnes aktualizoval jméno proslulého snaživého dělníka Hujera z filmu Marečku, podejte mi pero. Přidáním předpony *euro* ke jménu přenesl postavu i s typickými vlastnostmi do současného kontextu.

Vyjadřovat mezitextové navazování může také motiv převzatý z pretextu:

Čeští keystoneští strážníci poskakovali kolem, ušetřili jednu tisícikorunovou pokutu, načež se Diamond Race přesunul do Bavorska. Tam nemají keystoneké strážníky. Tam

²³ K Sherlocku Holmesovi patří atributy brilantní detektiv, k Hamletovi bezradnost, Superman je neporazitelný hrdina atd.

²⁴ Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 49

²⁵ V případě Porsche a koncernu Volkswagen by autor užitím příměru k Davidu a Goliášovi mohl například nevědomky vyjadřovat sympatie – firma Porsche je malá ale straníme jí tak jako Davidovi v souboji s Goliášem.

mají normální policii, však také ten Čech, který si váží svého konta, tam jezdí podle předpisů. (LN 7. 9. 2009)

Aluzivním elementem je motiv keystonských strážníků - mužů zákona z němých grotesek. Cizí motiv v navazujícím textu zde ukotvuje přídavné jméno *čeští*. Přenesení motivu do kontextu navazujícího textu bývá rovněž doprovázeno aktualizací:

A před týdnem padla vláda. Povalily ji dvě zelené trojské koně. (Kobyly napsat nemohu, korektní by byl výraz hřebkyně, ale nezní to pěkně.) (MFD 3.4, haiku K.S)

Motiv trojského koně z Homérovy Illiady postihuje situaci kolem pádu vlády, ve snaze upozornit na ženský element v celé kauze se autor dopustil v rámci aktualizace záměrné gramatické neshody.

Intertextový charakter mají přísloví a rčení. Jedná se o ustálená spojení slov, jejichž původní význam nevnímáme doslova, ale jen obrazně. Motivovanost je z dnešního hlediska pro většinu čtenářů zastřená.

Těmito výroky možná překročil pomyslný Rubikon, dosud se totiž vůči Chameneímu otevřeně nestavěl. (LN 22. 6. 2009)

Rčení překročit Rubikon v textu působí jako jednotka kulturního kódu s ustáleným významem, tedy učinit závažné rozhodnutí, což autor zdůraznil slovem *pomyslný*. Spojení však kdysi mělo i význam vlastní, nesymbolický. Odkazuje ke skutečné historické události z prvního století před Kristem, kdy Caesar s armádou překročil řeku Rubikon, jež tvořila hranici Itálie, a zahájil občanskou válku. Pokud je daný element interpretován jako součást konkrétního pretextu a nefunguje pouze jako součást kulturního kódu s ustáleným významem, může intertextový vztah k historické události význam rčení obohatit.²⁶ Záleží na kompetenci čtenáře, jak široký kontext je schopen zapojit.

²⁶ Překročení Rubikonu může znamenat například překročení pravomocí, porušení zákazu, snahu zvítězit atd.

Lexikalizovaný význam, který je již součástí kódu, může být v navazujícím textu popírán, ale nelze jej změnit; může být pouze zapomenut. Změnit lze význam určený kontextem.²⁷

Však taky se stát od Černého distancoval a sám David Černý si ve slabé chvíli nasypal čajovou lžičku popele na hlavu. (LN 2. 3. 2009)

Význam ustáleného spojení sypat si popel na hlavu, tedy kát se, zůstal v citované ukázce zachován, i když byly komponenty frazeologické jednotky transformovány. Aktualizace rčení prostřednictvím čajové lžičky vyplynula z potřeb kontextu článku.

Poslední skupinu prostředků intertextových vztahů tvoří známé fráze a výroky. Ačkoliv mají společné východisko s citacemi, vyčlenili jsme jim samostatnou kategorii. Důvodem byla skutečnost, že většina známých výroků funguje jako součást obecného kulturního povědomí. Platí pro ně poznatky uvedené o rčeních s tím rozdílem, že známé výroky mají převážně doslovný význam. Výroky aktualizují především změny ve struktuře:

Proto teď plní zdravotnictví Středočeského kraje. Věří, že i jeho Středočeši mu budou rozumět. (MFD 6. 2. 2009)

Uvedená citace je dokladem lexikální substituce a zároveň demonstrací dalšího typu modifikace, který je pro výroky signifikantní, a sice přisouzení promluvy někomu jinému. Aktualizovaný výrok Wolfganga Amadea Mozarta je v komentáři přisouzen středočeskému hejtmanovi Davidu Rathovi.

2.1 Interpretační klíče

Interpretace by měla pokud možno vyčerpávat evokační potenciál aluze, což klade na interpreta, respektive na jeho aluzivní kompetenci nemalé nároky. Pro pochopení aluzivního elementu není však čtenářova znalost pretextu vždy důležitá. K interpretaci přispívá způsob, jakým jsou výrazové prostředky intertextovosti

²⁷ Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 49

zapojeny do významové výstavby navazujícího textu, máme na mysli slova, věty i celé odstavce, které ozřejmují motivovanost aluze.

Klíčem k interpretaci často bývá hodnotící adjektivum:

Jak se mohl vítězný Napoleon z loňského listopadu změnit v bezradného Hamleta? /o Paroubkovi/ (MFD 7. 7. 2009)

Autor článku využil k zapojení cizorodých vlastních jmen do navazujícího textu atributy, které vlastní jména definují. Smysl aluze je tak zcela ozřejměn. Stejnou funkci jako adjektiva plní i celé věty, jež usouvztažňují aluzivní element s kontextem navazujícího textu:

Reprezentantem druhé skupiny zoufalců jsou Schwippel a Tlustý. Správně sice kritizují euro-Hujery, ale sami jsou ještě směšnější. (...) Lisabonská smlouva není ani Superman, co nás zachrání, ani Godzilla, která nás pozře. Je to normální mezinárodní smlouva. Sněmovna ji zevrubně posoudila a přijala. (MFD 19. 2. 2009)

Aluzivními elementy jsou vlastní jména, jejichž užití odůvodňují věty s atributy, na jejichž základě máme aluzi interpretovat.

Užití konkrétního pretextu může být tematizováno v celém odstavci:

Text písničky „Všichni už jsou v Mexiku“ platí od včerejška i pro amerického prezidenta Baracka Obamu. Ten narozdíl od legendy českého country Michala Tučného neprchá přes Rio Grande před zákonem. Naopak. Chce ho tam přivést. (MFD 17. 4. 2009)

Autor článku poskytl čtenáři mnoho informací o pretextu, aluze se stala explicitnější, a tak čtenářům nečiní problém porozumět navazujícímu textu i s intertextovým vztahem, aniž by daný pretext znali.

Prostředky objasňující motivaci výběru daného aluzivního elementu se nenacházejí pouze v jeho bezprostředním okolí, ale najdeme je i nezávisle v textu:

Otesánek Hummer je prodaný (LN 3. 6. 2009) Vedení společnosti včera oznámilo, že uzavřelo dohodu o prodeji značky Hummer, pod níž GM vyráběla terénní vozidla známá především vysokou spotřebou pohonných hmot.

Aluzivní element je v titulku, interpretační klíč se nachází dále v textu (vyznačeno tučně). Komentář čtenářům upřesní autorův záměr užití aluzivního elementu v podobě jména pohádkové postavy. Je zde paralela založená na nenasytosti Otesánka a vysoké spotřebě pohonných hmot.

3. Signály intertextovosti

Jak jsme již uvedli, ve většině případů je vytvoření intertextového vztahu záměrné, navazování na jiný text je vědomým dílem autora. V publicistice je odkazování často signalizováno. Signály upozorňují na cizí element v textu, nezřídka přispívají k jeho interpretaci, některé typy signálů plní v navazujícím textu zároveň funkci aluze (viz výše prostředky navazování). Prvky, které upozorňují na cizí element v textu, budeme v této kapitole klasifikovat formálně podle způsobu zapojení a využitých prostředků. Pro publicistiku je příznačná kumulace signálů v jednom textu, čímž autoři výrazně napomáhají k odhalení mezitextových vztahů. Pokud není přítomnost cizího elementu signalizována, záleží na čtenářově kompetenci, zda ji odhalí či nikoliv.

Je nezbytné opět upozornit, že pokud budeme při popisu signálů užívat příslovce hodnotící frekvenci výskytu, jedná se o statistickou analýzu v rámci naší excerptce (cca 170 dokladů mezitextového navazování).

3.1 Grafické odlišení

Nápadným signálem cizího elementu v textu je jeho grafické odlišení. V novinách se využívají především uvozovky, které cizí text v navazujícím textu prostorově vymezí. Uvozovky spolu s dvojtečkou, která je předchází, jsou spojeny zejména s citáty:

Aby konečně přestaly platit ironické věty, které v Trevanianově westernu Incident v Twenty-Mile říká padouch Lieder: „Chlap, který ukradne chleba, aby měly děti co jíst, skončí na řetězu někde v lomu. Kdepak, pokud chceš krást nebo páchat zlo, musíš to dělat ve velkém, aby sis zjednal úctu. Pak se krádežím říká 'podnikání' a 'svět velkých financí' a budou tě vynášet do nebes.“ (LN 27. 7. 2009)

Tato úprava citátů patří k všeobecně uznávané normě. V naší excerptci jsme se setkali i s citáty označenými pouze uvozovkami, uvedenými jen samotnou dvojtečkou bez uvozovek i s citáty bez grafického vymezení:

Směšnost a hrůza jsou sestry, říkával filozof Ladislav Klíma. Na Severní Koreu to sedne. (LN 3. 6. 2009)

Uvozovky jsou výrazným intertextovým signálem, nutno ovšem podotknout, že ne vždy upozorňují na intertextový vztah.²⁸ Uvozovky samy o sobě mohou mít v novinách jiný význam. Užívá se jich například k označení slov, které jazykově neodpovídají publicistickému stylu, nebo k vyjádření ironie. Uvozovky vymezují i jeden z pilířů novinářské objektivitě – citování zdrojů, to, co označujeme jako přímou řeč.

Grafickým signálem jsou i lomítka, která obvykle naznačují písňový charakter textu:

*Rolničkám odzvoní obleky solidní/ Humor je nějakým písařem schválen//
Národ se pobaví, smíchem se uklidní/ Aby dal ještě víc na přání krále. Závěrečná sloka písničky Petra Rímského a smích, který ji na folkových festivalech konce osmdesátých let doprovázel, dokonale ilustroval styl a stav českého humoru tehdejší doby. (LN 9. 7. 2009)*

Stejně jedinečné jako užití lomítek bylo i užití kurzívy, v celém excerpovaném materiálu se vyskytuje pouze jednou.²⁹ Tento jev přičítáme skutečnosti, že noviny mají přísnou grafickou úpravu. Svou standardní sazbu mají titulky, perexy i vlastní texty článků. Dalo by se říci, že každý typografický prvek má své místo a jeho využití jinde by bylo nepatřičné. Proto nejsou aluzivní elementy signalizované jiným druhem písma, či jiným řezem nebo velikostí. Repertoár grafických signálů je novinovým layoutem výrazně limitován.

3.2 Přirazení pretextu

Další skupinu signálů tvoří ty, jež aluzivní element přiřazují k jistému pretextu. Některé tyto signály jsou zároveň aluzí, to platí zejména o názvu pretextu, autorovi a postavách (viz kapitola 2. Prostředky intertextovosti).

²⁸ Srov. Chloupek-Minářová (1983)

²⁹ Předpokládali jsme, že tento řez písma bude jedním z využívaných signálů, náš předpoklad byl však chybný. Komentovaný příklad je pro názornou demonstraci zachován jako jediný v původní podobě, ostatní ukázky z naší excerpce jsme pro lepší odlišení psali kurzívou, i když tak psané původně nebyly.

V analýze se ukázalo být běžnou praxí, že novinář (autor textu) usnadní čtenáři hledání pretextu tím, že ho sám identifikuje. Označení zdroje může být velmi obecné, pouze jako pohádka, film, seriál, písnička, atd., nebo je uveden přímo konkrétní název pretextu. Ve většině případů se obecné signály s konkrétními kombinují, čímž zesilují svůj účinek:

Každý chce vědět, do čeho jde, jak připomenul doktor Hrušínský ve filmu Vesničko má středisková. (MFD 30. 4. 2009)

Zdroj aluze identifikuje titul Vesničko má středisková a označení pretextu jako filmu. Nutno zdůraznit, že odhalení zdroje nezaručí, že čtenář aluzi automaticky porozumí. Neodkazuje-li se k chronicky známým pretextům, nýbrž k pretextům nedávné doby, nelze se tolik spolehnout na čtenářskou kompetenci:

Jsou umazaní od skandálu skoro tak jako hrdina z Milionáře z chatrče poté, co vylezl z latríny. (MFD 15. 5. 2009.)

Význam autorova přirovnání lze z kontextu částečně vyčíst, avšak bez představy malého chlapce, který právě vylezl z žumpy, bude pretextu neznalý čtenář jednoznačně ochuzen.³⁰

Stejně poznatky jako o určení zdroje aluze platí o dalších signálech vázících se k pretextu. Často je označen jeho autor, lze ho konkrétně jmenovat a lze ho i blíže specifikovat, například jako *legendu českého country Michala Tučného. (MFD 17. 4. 2009)*

Kromě názvu pretextu a jeho autora pomohou čtenáři k rozpoznání aluzivního elementu i jména postav. Signálem je jejich cizorodost v navazujícím textu. Některá vlastní jména plní zároveň funkci aluze:

Jak se mohl vítězný Napoleon z loňského listopadu změnit v bezradného Hamleta? /o Paroubkovi/ (MFD 7. 7. 2009)

³⁰ Očekávali jsme, že méně známé pretexty budou více doprovázeny signály, avšak takovou snahu jsme zaznamenali pouze ojediněle, tudíž ji nelze pokládat za pravidlo. Záleží na uvážení autora navazujícího textu, kolik informací prozradí.

Citovaná jména vykazují velkou interpretační hodnotu, kterou podporují hodnotící adjektiva, proto je možné aluzi porozumět, aniž bychom znali konkrétní pretext. Toto je signifikantní zejména pro komiksové postavy:

Je načase přestat z toho dělat politické závody Supermana Sarkozyho s Batmanem Merkelovou za asistence Toma Topolánka a Jerryho Paroubka. (MFD 27. 2. 2009)

a jinde:

Jenže co když se do děr v ústavě vecpe šílenec? Třeba takový Joker z Batmana? Co když vyhlásí válku třeba Moldávii? Ale proč Klaus otálí s podpisem Lisabonu? (MFD 12. 5. 2009)

Superman, Batman, Joker, Tom a Jerry jsou nositeli neměnných/všeobecně známých atributů, intertextový vztah je zde založen na konotacích spojených se jmény kreslených postav.

Číst noviny znamená číst o aktuálním dění, proto by čtenáře mělo přimět k větší pozornosti i jiné časové určení v textu. Známkou intertextovosti mohou být jak přesná data, například (...) v knize *Lod' bláznů, která vyšla roku 1494 v Basileji*, nebo (...) *pokud jste četli novelu Malá Dorritka od Charlese Dickense z roku 1855*, tak neurčité fráze typu *V&W v době krize zpívali (...)*, (...) *napsal kdysi Carl Gustav Jung*.

Výše uvedené informace přiřazující cizí segment ke konkrétnímu pretextu najdeme v excerpce jako samostatné signály, mnohem častěji se však vzájemně doplňují. Plně využitým repertoárem signálů se vyznačuje fejeton *Poslední slovo Ludvíka Vaculíka*, který o pretextu prozradil všechny myslitelné bibliografické údaje:

Vzal jsem načatou knížku a na příští stránce četl: „Školství trpí nedostatkem učitelů, kteří by vydělávali nadprůměrně. Nebude pokroku ve školství bez učitelů, kteří by učením zbohatli.“ To cituje Tomáše Baťu autorka knížky Hana Hanišová. Poučná i zábavná knížka se jmenuje Rozárka a prezidenti (Nakladatelství Olympia, 2008). (LN 28. 4. 2009)

I když jsme konstatovali, že se signály vzájemně kombinují, v novinách je takto podrobný výčet spíše raritou.

Kategorii signálů, jež mají schopnost identifikovat aluzivní element jako součást konkrétního pretextu, považujeme za velmi efektivní. Nemá-li čtenář shodnou pragmatickou kompetenci s autorem, může se díky konkrétním údajům o pretextu lépe zorientovat a význam aluze případně dohledat.

3.3 Tematizace navazování

Následující kategorie zahrnuje ty signály, jež mezitextové navazování explicitně tematizují. Jejich výskyt je spjat výlučně se signály z předchozí podkapitoly. Patří sem slovesa, která vyjadřují proces zprostředkování cizího textu v textu navazujícím. Převážně slovesa, která uvádějí nesoučasná jazyková vyjádření a která jsou nositeli metajazykové funkce, tzv. verba dicendi.³¹ Nejběžnějším zástupcem této skupiny sloves je sloveso *říci (říkat)*. Nemá žádný jiný lexikální význam než sdělení informace, nenese žádný příznak. V naší excerpce jsme se setkávali spíše se slovesy, která způsob předání informace nějakým způsobem kvalifikovala.³²

V létě bylo vedro, v zimě sněžilo, zjara ledy tály byly povodně, to jste, milé děti, přišly o hodně, zpívá Jarek Nohavica v jedné ze svých písní. (MFD 6. 3. 2009)

V excerpce bylo nejčastěji užito sloves kvalifikujících způsob řečové činnosti (*zpívat, povzdychnout*), vyskytla se slovesa zdůrazňující aspekt času (*říkávat*), nebo slovesa obohacená o způsob předání informace (*popisovat, číst*). V následující ukázce je navazování tematizováno hned dvakrát:

Když jsme pokládaly telefon popáté se stejnou odpovědí, vzpomněla jsem si na seriál Četnické humoresky. Strážmistr Arazím si v jednom dílu nad nalezenou mrtvolou povzdychne: „Nemohli ho zapíchnout o pár metrů dál? Bylo by to mimo náš katastr a starali by se kolegové.“ Není nad to mít starostlivý krajský úřad. (MFD 27. 2. 2009)

³¹ Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): Encyklopedický slovník češtiny. Praha 2002, heslo Verbum dicendi. Viz také Otakar Šoltys (1983).

³² Existuje několik klasifikací, například Šoltysova (1983) slovesa mluvení pokrývají širokou škálu komplexu komunikační aktivity (od kvalifikace artikulace, přes zvukové projevy některých emocí, neverbální složky komunikační aktivity, až k postoji mluvčího).

Nejprve je verbalizován proces rozpomenutí (vzpomenout si), poté se pretext uvede příznakovým verbem dicendi (povzdychnout si). Z toho vyplývá, že námi hledanou metajazykovou funkci v novinách neplní jen slovesa mluvení. Z hlediska interpretace jsou užitečným prostředkem. Nejen že signalizují aluze a citáty, umožňují také správně pochopit a interpretovat informace předávané v aluzivním elementu.

3.4 Signály ovlivňující kohezi a koherenci textu

Ke konstitutivním vlastnostem textu patří jeho soudržnost po stránce formální (koheze) a obsahové (koherence). Zapojením aluzivního elementu do navazujícího textu může dojít k jejich ohrožení. Narušení celkové spojitosti smyslů v hloubkové rovině textu a soudržnosti lexikálních, syntaktických a gramatických prostředků v povrchové struktuře textu nezřídka mezitextové navazování signalizuje. K identifikaci intertextovosti napomůže například využití výstavbového prvku z pretextu v navazujícím textu, čtenáře na aluzi upozorní jiný rytmus, změny v syntaktické rovině nebo nesourodost jazykových prostředků.

Jazykové prostředky v námi sledovaných denících by měly splňovat nároky psaného projevu určeného pro širokou veřejnost. Publicistika jako oficiální komunikace bývá realizována spisovným jazykem. Za signál cizího segmentu proto můžeme považovat užití lexika z hovorové a obecně české jazykové vrstvy:

Tak nám umlčeli psa! Kterýho, paní Müllerová, toho smetáka od sousedů, nebo toho navoněného pudla té bohaté paničky od naproti? Toho velkého ze dvora, pane Švejk, co o něm říkaj, že hlídá demokracii! (MFD 16. 2. 2009)

Rozhovor Švejka s paní Müllerovou je veden v obecné češtině, proto působí nesourodě s ostatními publicistickými texty.

Potenciálními signály jsou i jazykové prostředky, které oproti neutrálním nesou nějaký příznak, a proto působí nesourodě s okolním textem. Za takto signalizovanou aluzi považujeme následující ukázkou:

Ne vánek, ale přímo víchr z hor zadul Moravským divadlem. Obmění se tu téměř třetina činoherního souboru, a paradoxně právě jejich šéf je jediný, který s koncem roku neodchází. (MFD 6. 2. 2009)

„Vánek“ i „dující víchr“ jsou prostředky s funkčně stylovou charakteristikou jinou než publicistickou. Podobně nepatřičně působí *sněhový háv*, Čechové coby *slavní jonáci*, nebo *dubisko* v jiných excerpovaných textech. Tento druh signálů se vyznačuje tím, že využívá jazykové prostředky, jejichž slohová či stylová charakteristika neodpovídá publicistickému stylu.

Obdobným signálem jsou jazykové aktualizace, ke kterým v rámci intertextovosti dochází často. Komentátor Mladé fronty Dnes Martin Komárek označil spor českého státu a církve o chrám sv. Víta za *klasickou kafkárnu*. Tvar slova kafkárna evokuje podobně znějící výrazy, například slovo šaškárna, které by taktéž vystihovalo Komárkův pohled na věc, avšak bez intertextového odkazu. Odkaz k románu Franze Kafky čtenářům kromě užitého novotvaru signalizuje označení sv. Víta jako Velechrámu, což je motiv převzatý z Kafkova Procesu. Intertextové aktualizace jsme pozorovali i v morfologickém plánu:

A před týdnem padla vláda. Povalily ji dvě zelené trojské koně. (Kobyly napsat nemohu, korektní by byl výraz hřebkyně, ale nezní to pěkně.) (MFD 3. 4. 2009)

V textu došlo k porušení gramatické vazby, čímž chtěl autor zdůraznit ženský rod zmiňovaného „trojského koně“, tedy dvou poslankyň Strany zelených. Následný výčet výrazů, jež by se shodovaly v rodu s číslovkou *dvě* a s přídavným jménem *zelené* a které přicházely v úvahu ke spojení s aluzivním výrazem *trojské*, využil autor k vysvětlení nekoheznosti předchozího textu, čímž svou „chybu“ zlegitimnil.³³ Jak je patrné, gramatické nesrovnalosti mohou plnit funkci originálního intertextového signálu.

Soulad s okolním textem narušují jak prostředky v rovině lexikální, tak v rovině syntaktické. Tento druh signálu se vyskytuje především u citátů, obzvláště u citátů neznačených, kde je syntaktická nesourodost významným indikátorem cizího segmentu. Syntaktická nesourodost se nejčastěji projevuje převráceným slovosledem

³³ Bohužel, převážná část gramatických nesrovnalostí je dílem tiskařských šotků nebo hrubé nedbalosti novinářů.

čili inverzí. Pokud bychom v textu uvedli, že první máj je čas lásky, nebyla by to tak zřejmá aluze na Máchu, jako když komentátorka Jana Bendová napíše, že *První máj je i lásky čas* (MFD 30. 4. 2009). Také v následujících ukázkách upozorní na aluzivní element nesourodá syntax:

Nechápu naše představitele, především z ČSSD, kteří se znovu chtějí přichýlit k tomu tam na východě dubisku. To je ta nebezpečná slovanská víra v Rusko! (LN 22. 7. 2009)

V hlavách mnoha státních úředníků a většiny občanů přetrvává boschovsky pokřivený obraz katolické církve jakožto odpustkářů, kteří nám upálili našeho mistra Jana Husa, a českých knížek hubitelů litých. (MFD 6. 3. 2009)

Úmyslně jsme vybrali tři odkazy na různé pretexty, jež však mají společný původ v 19. století. Demonstrujeme tím naše zjištění, že signalizace v syntaktické rovině dominuje právě u podobně datovaných pretextů, kdy čeština podléhala zcela jinému úzu, a také u textů básnického charakteru.

Všechny tři výše uvedené aluzivní segmenty zachovávají původní rytmus pretextu (jedná se o dvě básně a epigram), čímž vytvářejí nápadný rytmický nesoulad s okolním textem – jeden z dalších hojných signálů cizího elementu, který s předchozím úzce souvisí. Je zřejmé, že odlišným rytmem se v navazujících textech vymezují odkazy na poezii:

Záhadu, proč si k tomu musí nasazovat zelenou škrabošku, vyřešil už dávno klasik české moderní poezie: Já vím, ta škraboška, ta se jim nelíbí. Kdybych však odkryl tvář, co potom, chtěly by? (LN 29. 6. 2009)

Stejný signál identifikuje také písně:

V&W v době krize zpívali, že když se v sněhový háv ovine stověžatá matička, bude pro nezaměstnané prácička. (MFD 19. 2. 2009)

Básním i písním je společný další indikátor intertextovosti, který předchází signály zesiluje, a sice rým – pro změnu nápadný soulad slov.

Pro úplnost k této skupině signálů uveďme, že Homoláč (1996) využití výstavbového prvku z pretextu, jako například motivu, fabule nebo právě rytmu nepovažuje za signál, ale za tzv. vlastní prostředek aluze.³⁴ Vzhledem k tomu, že se jedná formy signalizace charakterističtější pro literaturu než publicistiku, v našem třídění jsme k podobné vnitřní specifikaci indikátorů intertextovosti nepřistoupili. Dělíme je formálně podle způsobu zapojení a využitých prostředků.

Dosud popsané signály ovlivňovaly především textovou soudržnost po formální stránce, nyní se zaměříme na signály, které ovlivňují koherenci textu – tedy jeho obsahovou soudržnost. Koherentní text je takový, který uživatelé jazyka chápou v daném kontextu jako smysluplný. Neadekvátní zapojení textu v cizím jazyce může smysluplné čtení nekompetentním čtenářům znemožnit. Cizí jazyk v novinách plní dvojí funkci – bývá signálem mezitextového navazování a aluzivním elementem zároveň. V naší excerpce jsme zaznamenali užití latiny, francouzštiny a angličtiny. Cizojazyčné promluvy byly v navazujícím textu různě zapojeny. V analyzovaném materiálu se kupříkladu dvakrát v titulku anglicky odkazovalo ke dvěma různým písním. Jeden titulek zní *Anarchy in the CZ*, druhý *Blame Canada*. V druhém případě však byl k aluzi v textu poskytnut i český překlad:

Ale týž občan si nenechá namluvit, že by kanadské zákony nařizovaly i úřední buzeraci kolem víz. To si raději pustí film South Park a zazpívá si písničku „Blame Canada“ (Hanba Kanadě). (LN 17. 7. 2009)

Pokud není cizojazyčná promluva adekvátně vysvětlena, nekompetentní čtenář nemusí považovat text za smysluplný. Cizí jazyk fungující jako signál intertextovosti je velmi zřetelný, avšak jako prostředek aluze přináší obtíže s interpretací.

Některé aluze se podílí na smyslu navazujícího textu nejen svým slovním významem, ale také významem obrazným, jehož pochopení není závislé na znalosti pretextu. Platí to zejména u frazeologie. Za potenciální signál intertextového navazování považujeme fakt, že text obsahující aluzi nebo citát nedává při doslovném čtení smysl. Jsou případy, kdy je možné text obsahující aluzi nebo citát číst oběma způsoby – intertextově i doslovně:

³⁴ Viz vlastní prostředky aluze Homoláč (1996, str. 70)

Však taky se stát od Černého distancoval a sám David Černý si ve slabé chvílce nasypal čajovou lžičku popele na hlavu. (LN 2. 3. 2009)

Nejdřív Čunkovi nasazovali psí hlavu jiní, nakonec si ji nasadil sám. (LN 2. 3. 2009)

Uvedená rčení lze číst intertextově i doslovně, avšak doslovné čtení získává komický nádech.

Tonoucí města se chytají soudů (LN 13. 3. 2009)

Ale máme kvůli tomu předstírat, že je to „jeden za osmnáct a druhý za dvacet bez dvou“? (LN 22. 6. 2009)

Doslovné čtení těchto dvou příkladů nedává smysl. Při konstituci smyslu navazujícího textu je třeba zapojit jejich obrazný význam.

3.5 Míšení textových vzorců (žánrů)

Prostředkům nezvyklým pro publicistiku, které vytvářejí nesoulad s okolním textem, jsme se již věnovali. Na tomto místě doplníme naši klasifikaci o kategorii signálů, jež jsou publicistice vlastní. Při analýze nás na mezitextové vztahy několikrát upozornilo například oslovení, nebo dialogický charakter textu. Jsou to nástroje, jejichž užití je standardní v konkrétních textových žánrech – oslovení patří k editoriale, interview je dialog. Pokud se vyskytnou v jiném žánru, mohou fungovat jako signál cizího textu. V regionálním sloupku oslovil šéfredaktor David Štverka *čtenáře milé děti*, dialog mezi *Švejkem a paní Müllerovou* se odehrává v poznámce Lidových novin. Signifikantní pro citace a parafráze je také užití vyprávěcího, úvahového nebo výkladového slohového postupu. Všechny tyto signály mají schopnost indikovat aluzivní element, avšak jistou schopnost při jejich identifikaci musí prokázat i čtenář. Vyžadují znalosti z oblasti stylistiky.

4. Repertoár pretextů, způsob jejich zapojení a modifikace

Denní tisk, konkrétně tituly Mladá fronta Dnes a Lidové noviny, jsme sledovali od února 2009 do listopadu téhož roku. Za tu dobu jsme nashromáždili přes dvě stě dokladů mezitextového navazování. Důkladně jsme se seznámili s problematikou mezitextového navazování, zejména s vymezením intertextovosti vůči ostatním transtextovým vztahům, a následně jsme provedli analýzu excerpovaného materiálu. Kritéria stanovená v první kapitole splňovalo 170 příkladů. Z excerpce jsme vyloučili případy metatextového navazování, na druhou stranu pracujeme s frazeologií, které ne všichni badatelé přisuzují schopnost intertextového vztahu. Kupříkladu K. Karhanová (1999) pracovala při své analýze jen s některými útvary lidové slovesnosti, frazeologii bez bližšího vysvětlení vynechala. Důvodem zřejmě byla ta skutečnost, že frazémy jsou jakousi ustálenou aluzí, která v novinách nevytváří primárně intertextový vztah. Některé aluzivní elementy se podle Homoláče (1996) uplatňují spíše jako jednotky kulturního kódu než jako jednotka konkrétního pretextu. Patří sem ty, které mají všeobecně známý, už téměř lexikalizovaný význam, například biblické motivy, pohádkové syžety, klasická díla, rčení, frazémy apod. Homoláč ale poukazuje na fakt, že mnohá přísloví, rčení a frazémy vznikly z konkrétních pretextů. I když bude takový text většina čtenářů pokládat za výše zmíněnou jednotku kulturního kódu, nelze vyloučit, že si někdo aluzivní element s pretextem spojí a vytvořený vztah navazující text obohatí. Záleží na kompetenci čtenáře, kterou nelze z naší pozice s konečnou platností stanovit, proto jsme frazeologii v naší excerpce zachovali.

4.1 Dimenze reference

Při popisu zaměřeném nikoliv na jednotlivé aluze, ale na aluzivní rámec textu lze na odkazování pohlížet z několika hledisek: časového, prostorového a z hlediska oblastí, na něž se odkazuje. Posledně jmenovaná kategorie, která nejvíce vypovídá o implikovaném čtenáři a jeho přepokládaných kulturních znalostech, je velmi široká.

Zaznamenali jsme aluze na literaturu, náboženství, mytologii, významné osobnosti, populární kulturu, hudbu, filmy, seriály atd.

Téměř polovinu analyzovaného materiálu tvoří odkazy na literární texty. Nejčastěji aludovaným pretextem se s osmi výskyty stala Bible. Je to text, který poskytuje velké množství příměrů a postav s typickými vlastnostmi (zrádný Jidáš, malý David, velký Goliáš), jež novináři snadno využijí k oživení svého textu. Jelikož se jedná o velmi rozšířenou knihu s charakteristickým stylem a jazykem, čtenářům obvykle nečiní problémy tento cizí segment odhalit (ev. interpretovat).

Mezi ostatními literárními aluzemi převažují domácí prozaikové nad zahraničními, odkazuje se na J. Haška, K. Poláčka, K. Čapka, V. Vančuru, J. Škvoreckého, M. Kunderu, B. Hrabala nebo třeba M. Viewegha. Z cizích autorů na Ch. Dickense, N. V. Gogola, F. Kafku, G. Orwella, či E. Hemingwaye. U literárních pretextů platí, že většina patří k trvalým kulturním hodnotám, neodkazuje se k současným dílům. Obdobnou tendenci jsme pozorovali u poezie, která se na novinových stránkách vyskytovala o poznání méně. Aluze směřovaly ke klasikům jako K. H. Mácha nebo J. Kollár. Zaznamenali jsme rovněž dva epigramy Karla Havlíčka Borovského. Velmi oblíbenými literárními pretexty jsou pohádky, nejčastěji aludovanou pohádkovou postavou byla Chytrá horákyně, k níž se odkazovalo čtyřikrát. Frekventovanou oblastí referencí byla také dobrodružná literatura, zejména pak Rychlé šípy spisovatele Jaroslava Foglara.

V našem přehledu se dále objevily texty filozofické, aluze na mytologii a především na útvary lidové slovesnosti, které představují druhý nejčastější typ pretextu. Do této kategorie zahrnujeme přísloví, rčení, frazémy, průpovídky, měli jsme možnost excerpovat i vtip.

V analyzovaném materiálu se rovněž objevují odkazy na divadelní a písňové texty. Reference směřovaly k dramatikům W. Shakespearovi, především k jeho postavě Hamleta, a k postavě Godota dramatika S. Becketta. Českou divadelní scénu reprezentuje Jára Cimrman. U písňových textů převládá české zastoupení. Odkazuje se převážně na texty, jimž je společný humor a ironie, tedy na Voskovce s Werichem, J. Nohavicu, Vodňanského a Skoumala.

Repertoár pretextů významně rozšiřují filmy a seriály, které tvoří téměř třetinu naší excerpce. U této kategorie však nezle nalézt společného jmenovatele jako u písní.

Odkazuje se k různorodým žánrům (od komedií, přes grotesky a komiksy, až k fantasy), k filmům starým i novým, českým i zahraničním. U seriálů je situace jiná, jedná se buď o detektivní, nebo komediální žánr. První případ zastupují detektiv Colombo a Četnické humoresky, druhý South Park nebo britský sitcom Jistě, pane ministře.

Široké pojetí textu, o kterém jsme psali v úvodní kapitole, dokládají odkazy nejen k filmům, ale i k výtvarnému umění, v našich ukázkách se jedná o obrazy holandského malířského mistra Hieronyma Bosche. Jelikož tyto pretexty nemají na rozdíl od výše jmenovaných kategorií verbální složku, je jejich zapojení v navazujícím textu obtížnější (proces zapojení aluze viz níže).

Z hlediska prostoru je možné říci, že texty převážně odkazují na texty téže kultury, téhož jazyka. Cizojazyčné aluze se v novinách objevují pouze sporadicky (viz cizojazyčné signály, kap. 3.4)

K časovému hledisku jsme si již částečně vyjádřili u popisu literárních aluzí, kde jsme konstatovali, že běžnější jsou odkazy k dílům, která jsou součástí kulturního dědictví, a to platí nejen pro literární pretexty. U tohoto typu pretextů můžeme předpokládat pravděpodobný soulad s čtenářskou kompetencí. Pretexty, které se již staly součástí všeobecného kulturního povědomí také vykazují trvalejší hodnotu. Aluze na soudobé texty, události či osoby, které aluzivní text ukotvují v mimotextové realitě, totiž snáze podléhají tzv. intertextové erozi.³⁵ Pokud se aluze podílejí na konstituování smyslu díla, hrozí, že jim čtenář ztrátou vazby na pretext nebude rozumět, a navazující text tak nebude možno smysluplně číst. Pokud se však aluze do významové výstavby zapojují pouze svým doslovným významem, intertextová eroze by neměla smysluplné čtení ohrozit.

Domníváme se, že obavy ze ztráty významu nejsou v tomto případě na místě. Říká se, že není nic staršího než včerejší noviny. U publicistických textů se tedy nepřepokládá opakované čtení, noviny proto nemají ambice stát se trvalou kulturní hodnotou. Ještě poznamenejme, že v publicistice převažují aluze nenaplněné, tedy takové které využívají pouze exkluzivitu slov a na významové výstavbě navazujícího textu se podílejí pouze svým lexikálním významem. Jedná se o tyto typy aluzí *Dobře*

³⁵ Příkladem soudobého textu, ke kterému se v naší excerpce odkazovalo je Óda na manžela P. Paroubkové. Aluze na dva roky starý text, který se nestal trvalou součástí obecného kulturního povědomí, pomalu ztrácí smysl. Fejton Jana Rejžka, který tento pretext výrazným způsobem aluduje (viz konec třetí kapitoly), tím pozbývá významu. Srov. Homoláč (1996)

placená kasta, Konec operety v Čechách, nebo Konec slušnosti v Čechách atd. Jak už jsme konstatovali, tyto příklady nemůže intertextová eroze ohrozit.

Na závěr dodejme, že by bylo zajímavé sledovat posuny, k nimž během let u výběru pretextů dochází. Daly by se vysledovat možné změny v podobě implikovaného čtenáře a jeho předpokládaných kulturních znalostí. K takové analýze bohužel chybí adekvátní porovnání s obdobnými staršími novinovými excerpce. V českém prostředí je k dispozici pouze práce Kamily Karhanové (1999), která více než rok sledovala 5 českých periodik. Analyzovaným materiálem byly jak bulvární tak seriózní deníky, ve kterých našla přibližně osm set dokladů mezitextového navazování. Naše excerpce se v zastoupení různých typů pretextů od práce K. Karhanové výrazně neliší, rozdíly bychom našli pouze v kvantitě, což je ovšem dáno i nepoměrem sledovaného materiálu.

4.2 Způsob zapojení a aktualizace aluze

Zapojení odkazů k jiným textům do navazujícího textu významně ovlivňuje jeho integritu. Proto každý cizí element vstupující do navazujícího textu musí být podroben následujícím operacím:

1. verbalizaci – v případě navazování na výtvarné nebo hudební dílo musí být daný element nejprve převeden do znakového systému slovesných textů;
2. linearizaci – lineární řazení jednotek textu má při začleňování cizího elementu nezastupitelnou úlohu;
3. zapojení – intertextový element je do nového textu zapojen jak na rovině formální (např. pomocí grafických či syntaktických prostředků), tak i obsahové, na základě určité sémantické jednoty;³⁶

Většina námi excerpovaných intertextových aluzí odkazuje na texty, které mají verbální složku, a při integraci do navazujícího textu je proto není nutné verbalizovat. Takové aluzivní segmenty se podrobí pouze linearizaci a zapojení v rovině formální a obsahové.

³⁶ Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 15.

První operace verbalizace byla nutná jen v několika málo případech. Například u odkazu na výše zmíněného malíře Hieronyma Bosche:

V hlavách mnoha státních úředníků a většiny občanů přetrvává boschovsky pokřivený obraz katolické církve jakožto odpustkářů, kteří nám upálili našeho mistra Jana Husa, a českých knížek hubitelů lítých. (MFD 6. 3. 2009)

Odkazuje se na malířský styl jednoho z předních umělců holandské renesance. Styl bylo třeba popsat slovy, proto autor článku užil atributu *pokřivený*, tuto charakteristiku podtrhl prostřednictvím slova *boschovsky*, které přiřazuje styl k malíři Boschovi. Teprve když získá aluze verbální složku, je možné ji do navazujícího textu zapojit.

Adekvátně zapojený cizí segment nyní musí odhalit čtenář. Na straně receptora probíhá rovněž několikafázová operace. Jedná se o proces aktualizace aluze, který z pohledu kompetentního čtenáře popsala Z. Ben-Poratová:

1. poznání signálu;
2. identifikace signalizovaného elementu jako součásti již existujícího systému (zdroje, pretextu);
3. identifikace tohoto systému;
4. aktivizace dalších elementů tohoto systému;
5. zvýznamnění signálu, signalizovaných elementů a s nimi spojených dalších elementů pomocí vytvoření intertextových vazeb.³⁷

Signály, jejichž přehled jsme podali ve třetí kapitole, vedou čtenáře k počátečnímu předpokladu, že by jistý element mohl být aluzí. Identifikace aluze a rovněž identifikace pretextu a aktivizace dalších jeho elementů závisí na čtenářově kompetenci.³⁸ Vytvoření intertextových vztahů je poté podmíněno úspěšnými kroky 1. – 4.

Jak dále v analýze ukážeme, na body čtyři a pět musíme u publicistických textů často rezignovat, jelikož nedochází ke kýženému zvýznamnění. Jedná se o ty případy

³⁷ Z. Ben-Poratová, citováno dle Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996, str. 60

³⁸ Čtenářskou kompetenci rozumíme především znalost pretextu, signálů nebo také principů výstavby publicistického textu.

navazování, kdy se aluzivní elementy chovají jako jednotka kulturního kódu nebo mají dostatečnou interpretační hodnotu nebo se do sémantické výstavby navazujícího textu zapojují pouze svým doslovným významem. K interpretaci těchto aluzí nejsou další elementy pretextu zapotřebí, jelikož by jejich zapojení neobohatilo smysl navazujícího textu. Evokační potenciál výše popsaných aluzí je vyčerpán při identifikaci aluze, respektive pretextu.

4.3 Modifikace aluze

Vedle postupů, které mají zajistit jejich zapojení do nového kontextu, podléhají intertextové elementy také modifikacím, jež bývají často zdrojem významů. Je možno rozlišovat mezi modifikací záměrnou a modifikací, jež je výsledkem například autorovy nedůslednosti či jeho špatné paměti,³⁹ přínosnější však bude rozlišování modifikací významotvorných, tedy těch, které se podílí na konstituování smyslu navazujícího textu, od změn čistě formálních.

Transformovat pretext lze na základě **substituce**⁴⁰ – tedy záměny nějakého prvku pretextu jiným segmentem. Tato technika se běžně uplatňuje u známých citátů nebo titulů, ať už literárních či filmových. Substituuje se nejčastěji lexikální jednotka, zatímco syntaktická struktura zůstává zachována. Tento postup najdeme především v novinových titulcích. Příkladem formálních substitucí jsou následující titulky:

Mrština vrací úder (MFD 16. 2. 2009), Konec operety v Čechách (LN 12. 5. 2009), Konec slušnosti v Čechách (MFD 15. 5. 2009), Všichni dobří papaláši (MFD 22. 6. 2009), Korea smíchu a zapomnění (LN 3. 6. 2009), Nesnesitelná lehkost plánování (LN 14. 7. 2009)

Významotvorné substituce zastupuje titulek *Komu zvoní KGB (LN 14. 7. 2009)*. Dosazení KGB do původního knižního titulu *Komu zvoní hrana* odkazuje k Ernestu

³⁹ Rozlišení mezi autorským záměrem a chybou je velmi subjektivní. Dokladem může být mezititulek z Mladé fronty *Dnes Sex v časech cholery (MFD 22. 6. 2009)*, který odkazuje k románu Gabriela Garcíi Márqueze *Láska za časů cholery* (El amor en los tiempos del cólera). Záměnu lásky za sex považujeme za zcela záměrnou, poselstvím připojeného článku je totiž tvrzení, že sex je pro všechny ideální rozptýlení, když nastanou zlé časy. Nedodržení doslovného názvu (v časech/za časů) však považujeme spíše za autorův bezděký omyl než za záměrnou modifikaci. S jistotou to však tvrdit nemůžeme, jedná se pouze o naši spekulaci.

⁴⁰ Textové operace popisované v této kapitole (substituce, přidání, redukce a permutace) jsou termíny L. Jennyho, pracují s nimi i další lingvisté (viz např. Lennon 2004).

Hemingwayovi hned dvojím způsobem. Kromě převzetí názvu jeho slavné knihy, naznačuje substituce fakt, že mezi americkým spisovatelem a ruskou výzvědnou službou existuje spojitost, jak se ukáže dále v článku. U tohoto titulku na rozdíl od předchozích dojde k celému procesu aktualizace aluze, který jsme popsali v předešlé podkapitole, tedy ke zvýznamnění signálu, signalizovaných elementů a s nimi spojených dalších elementů pomocí vytvoření intertextových vazeb.

Efekt lexikálních substitucí zesilují slovní hříčky. Na slovní hře je postaven titulek *Příliš hlučné ticho* (LN 27. 7. 2009), jenž patří k článku o podezřelém švýcarském kontu radního Janouška, které však zdejší úřady nechává klidnými. S využitím stejného pretextu je vytvořen také titulek *Příliš tiché elektromobily* (LN 12. 5. 2009) k článku o autech, které jezdí na hranici slyšitelnosti, čímž ohrožují lidskou bezpečnost. V prvním případě se v Hrabalově názvu *Příliš hlučná samota*, který je sám o sobě slovní hrou, zesílil kontrast spojením hluku a ticha. V druhé ukázce se vytvořil nahrazením přídavného jména *hlučné* za antonymum *tiché* kontrast nový, vymezený na základě substituce. Zde je nositelem významu právě operace substituce, jelikož intertextový vztah s pretextem Bohumila Hrabala není ani v jedné ukázce naplněný.

Substituce se netýká jen titulků, substituují se i aluzivní elementy uvnitř navazujících textů. Dokládá to následující citát ze sloupku nazvaného Král a Gott v Lidových novinách, kde se píše: *Přišel jsem, uviděl a pochopil, že proti takovému člověku prostě není možné bojovat.* (LN 14. 7. 2009). Autor využil jeden z velmi oblíbených citátů - Caesarovo *Veni, vidi, vici*, tedy *přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem*. Výrok byl modifikován na základě lexikální substituce.

Z dosud podaného výkladu vyplývá, že lexikální substituce jsou záležitostí převážně výroků a názvů děl. Následující ukázky dokládají substituce i u dalších typů pretextů. Běžně tyto změny probíhají u přísloví, rčení a frází:

Je to konflikt mezi idejí na střeše a vládou v hrsti. (MFD 3. 4. 2009), *Za vším hledej Šnajdra* (LN 3. 4. 2009)

V naší excerpici je substituce nejfrekventovanějším postupem, jak modifikovat pretext. Další využívanou technikou je **přidání**, kdy se pretext o nějaký element obohatí. V některých případech se obě techniky prolínají. Dokladem kombinace substituce a přidání je aktualizovaná verze rčení tonoucí se stébla chytá:

Tonoucí města se chytají soudů (LN 13. 3. 2009)

Původní zpodstatnělé přídavné jméno *tonoucí*, jež plnilo funkci subjektu, se stalo přívlastkem, který nově doplňuje substantivum města, stéblo nahradily soudy. Syntaktická struktura tentokrát zůstala zachována pouze částečně. Výrok je modifikován i po stránce gramatické, primární je však lexikální substituce v kombinaci s přidáním/rozšířením pretextu. Morfologické změny obvykle motivuje pouze potřeba souladu s „okolním prostředím.“

Případy samostatné techniky přidání najdeme jak v titulcích:

Rozmarné léto premiéra Fischera (LN 17. 7. 2009), Dlouhá, široká a bystrozraká EU (LN 8. 9. 2009)

tak v samotných textech:

Být, či nebýt (na šampionátu)? Vypadá to jako hamletovská otázka, ale hamletovská otázka to není. Pro svět nebude v žádném případě fatální, bude-li Česko na srazu fotbalové elity v Africe chybět. (MFD 31. 3. 2009)

V tomto případě je přidaný element dokonce ohraničen závorkami, které zdůrazňují jeho nepříslušnost k výroku. Přidání či rozšíření nemusí nutně probíhat pouze v rovině lexikální. Amplifikovat lze rovněž význam pretextu:

Komu teče máslo po obličejích? (MFD 6. 3. 2009) Máslo na hlavě si patrně uvědomují přinejmenším někteří afričtí a arabští lídři, kteří se za prezidenta Bašira postavili. Cynik by dodal, že některým již stéká po obličejích.

Rčení mít máslo na hlavě, které znamená být zatížen vědomím viny, autor článku dále rozvedl. Doslovný význam rčení domyslel, čímž prohloubil význam obrazný.

Méně frekventované transformace pretextu zastupují **redukce** a **permutace**, v naší excerpci se významotvorné modifikace tohoto druhu se téměř nevyskytují. Zkrácení pretextu jsme našli v titulku *Mladé fronty dnes*, kde autor zbytek všeobecně známého rčení vyjádřil aposiopezí:

Náhubkový zákon: kdo jinému jámu kopá... (MFD 17. 4. 2009)

Část pretextu nápadně chybí i v následujícím článku nazvaném Když z jara zpívá Nohavica:

V létě bylo vedro, v zimě sněžilo, zjara ledy tály byly povodně, to jste, milé děti, přišly o hodně, zpívá Jarek Nohavica v jedné ze svých písní. Vzpomenu si na ni víceméně při každém jarním tání a přes rok při jakémkoliv vydatnějším a déletrvajícím dešti. Jen nemám pocit, že bych o něco přišel. (MFD 6. 3. 2009)

Redukci pretextu v druhé ukázce prozradí chybějící rým k první strofě aluzivního elementu, Nohavica totiž v originále zpívá: „Za komunistů se špatně nežilo, v létě bylo vedro v zimě sněžilo.“ Autor zmínku o komunistech vynechal, jelikož by znemožnila pointu textu, ke které směřoval. Tato redukce je tudíž opět pouze formální. Kdežto prvý uvedený příklad redukce s aposiopézí význam nesl. Poté co noviny dostaly přísný zákaz zveřejňovat například jména obětí trestných činů, unikly ministerstvu vnitra citlivé informace. Nedořčené přísloví *kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá* má silně hodnotící funkci.

Permutace neboli rozložení pretextu na části a vytváření nového celku je operace příslušející spíš k uměleckým textům, v publicistice není mnoho příležitostí pro její uplatnění. Jistým typem permutace je fejeton Jana Rejžka, který originálním způsobem zpracovává Ódu na manžela od Petry Paroubkové (viz příloha č. 1).⁴¹ Fejeton imituje dopis mladé ženy P., která si vzala staršího politika J. a zešílela z jeho krátkodobé popularity. K tomu bere drogy a stylizuje se do různých postav naší literatury nebo divadla. Základ navazujícího textu tvoří dopis složený z několika segmentů původní Ódy na manžela (v citaci vyznačeno podbarvením). Textem dále prolínají odkazy na divadelní pretexty:

Óda na...

„Jak tak trávím krásnou vycházku, hned se svět zdá hezčí. Pod vlivem všech těch háček, haše, extošek, perníku, roháče, trávy a koksu si dovolím nechat se trochu unést a napsat pár vět o něm... O tom, jak ho vidí jeho milenka, láska a přítel v jedné osobě. Jistěže nebudu objektivní, mám ho přece ráda. Jistěže budu infantilní, je to přece óda

⁴¹ Oslavný text publikovala manželka bývalého předsedy ČSSD Jiřího Paroubka na serveru www.aktualne.cz 16. 7. 2009. Záhy Óda vzbudila velký ohlas médií i veřejnosti. Text jsme uvedli jako přílohu diplomové práce.

na něj. Ale kdo jiný ho zná líp než já... Má spoustu krásných a milých vlastností. Má i pár těch špatných, ale na ty si vlivem vycházky a společně trávených sladkých chvil jaksi teď nemohu vzpomenout. Možná mě něco napadne, jak si tady budu vylévat srdce. Je nesmírně pozorný a galantní. Třeba dnes dopoledne byl zabrán do telefonního rozhovoru s někým z Ruska, s nějakým Vladimírem, na vycházce se o práci odmítám bavit, takže ani přesně nevím s kým, možná s tím Leninem. Já jsem se zatím snažila uvařit kafe a lebedila si, jak do něj pak Vávrovi nasypu otrušek. Díky svému nemotornému a rostoucímu břichu jsem zápasila s plotnou. Francek najednou odhodil telefon, přeletěl asi deset metrů po světnici a přiskočil mi na pomoc. Tuto sladkou pozornost pro odporného mlynáře doprovodil výrokem: „Budeš mět nachystáno, cos eště jakživ nejedl!“ Při ranním vstávání se naše každodenní rutina obrací naruby. První vstává on, jde hned plavat a cvičit. Pak mě něžně vzbudí a vyvenčí. Psa. Vlastně všechny denní povinnosti na mé vycházce přebírá on. Také práce jde teď stranou. S telefonem tráví pár minut denně a vlastně vše mu jde jen tak mimochodem od ruky. Věřím, že se brzy odrazí ode dna a bude nejoblíbenější v celých Těšanech, a určitě se stane oblíbenější než starosta Dubský z Cerhonic, o ponocném nemluvě. Pořád se směje, vtipkuje a laškuje. A vypadá báječně. Má vycházka mu prostě svědčí. Navíc mi neustále dává najevo, jak jsem mu drahá a milá, třebaže Lízalová. A má na to opravdu hodně času. Z této idylky by mě měla vytrhnout realita návratu na psychiatrii. Realita, ve které je podle některých chytrolínů můj manžel úplně někdo jiný. Ale ujišťuju vás, extošky neextošky, Francek je prostě báječný. Báječný muž, nejen milenec. Je to člověk, který má rád svoji práci a má rád ty, pro které ji dělá. Sám temu chtěl. Zasilám pár extošek, ať je i ten Váš svět za zdi ústavu trochu krásnější. Srdečný pozdrav do Bohnic všem příznivcům. Maryša.“ (LN 23. 7. 2009)

Dovolili jsme si citovat takto obsáhle, jelikož se jedná o způsob modifikace pretextu v novinách velmi ojedinělý. Převážnou většinu navazujícího textu tvoří Óda na manžela (v citaci podbarveno), která je místy výrazně aktualizovaná. Lexikální substituce ukotvují text v novém kontextu - dovolenou nahradila vycházka, endorfiny jsou substituovány za různé druhy drog, vztah muže a ženy se změnil ve vztah milence a milenky. Smysl nově vystavěného navazujícího textu tříští aluze na dramatická díla, konkrétně Maryšu a Naše furianty. Odkazování na několik různých pretextů najednou je pro čtenáře matoucí. Snaha zapojit všechny aluzivní významy značně ztěžuje

recepti textu. V tomto případě je však vyvolaný zmatek zcela záměrný. Pointou článku je totiž demonstrace „pomatených smyslů“ mladé ženy P.

5. Podíl pretextu na smyslu navazujícího textu

Nyní se zaměříme na způsob, jakým se výrazové prostředky intertextovosti podílí na konstituci významové výstavby navazujícího textu. Je třeba zhodnotit, zda mezitextový vztah má či nemá smysl při interpretaci textu obsahující daný aluzivní element. Postihnout rozdíly v interpretaci nám umožní dvojí čtenářské stanovisko, a sice recepce implikovaného adresáta a čtenáře s nedostatečnou kompetencí.

Recepce mezitextového navazování se odvíjí převážně od skutečnosti, do jaké míry je pro pochopení navazujícího textu nutná znalost pretextu a zda je aluze nějakým způsobem signalizována. Tyto podmínky umožňují postihnout čtyři základní podoby mezitextového navazování: aluzi signalizovanou nenaplněnou, aluzi signalizovanou naplněnou, aluzi nesignalizovanou naplněnou, aluzi nesignalizovanou nenaplněnou.⁴²

O aluzích naplněných hovoříme v případech, kdy vztah mezi navazujícím textem a pretextem má nějaký význam pro interpretaci navazujícího textu. Protipól tvoří aluze nenaplněné, které se do výstavby navazujícího textu zapojují pouze svým lexikálním významem, popřípadě významem obrazným (u frazeologie). Aluzivní elementy v naší excerpce vykazují různý potenciál k tomu, aby vytvořily významový vztah mezi dvěma texty. Následující klasifikace prostředků intertextovosti bude reflektovat především to, do jaké míry je pro pochopení navazujícího textu nutná znalost pretextu, případně zohledníme i míru signalizace.⁴³

5.1 Mezitextové navazování, kdy je nutné znát pretext

V denním tisku sice převládají aluze signalizované, avšak nenaplněné. Případů, kdy se aluzivní element zapojí do významové výstavby vytvořením intertextového vztahu, je nepoměrně méně. Dokladem významotvorného odkazu, pro jehož

⁴²(Karhanová 1999, str. 21)

⁴³ Stejná kritéria stanovila ve své studii také K. Karhanová (1999), jsme si vědomi skutečnosti, že se naše analýza s jejími výsledky bude částečně shodovat, pouhé revidování jejích závěrů by však na tomto místě nebylo dostačující. Je třeba zohlednit například rozdíly v různorodosti excerpovaného materiálu (viz kapitola 3. Repertoár pretextů, způsob jejich zapojení a modifikace)

smysluplné čtení je nutná znalost pretextu, je titulek komentáře Zbyňka Petráčka v Lidových novinách:

Vlček 22 (LN 17. 4. 2009) S vyvěšováním praporů na budově Poslanecké sněmovny může být problém. No řekněte, chtěli byste snad vítat čínskou delegaci, visí-li z okna zrovna tibetská vlajka? To dá rozum, že ne. Už jenom těch novinářských dotazů. Tak se to vyřeší zvláštním zákonem, který navrhuje šéf sněmovny Miloslav Vlček a který vyvěšování vlajek na budově zakáže. Jestli náhodou nevíte, co je to kouzlo nechtěného, tak to možná brzy vědět budete. Ale ví vůbec nejvyšší činitel sněmovny, jak to s poslanci funguje? Ví třeba, že disponují imunitou? Stejní poslanci, kteří teď takový zákon schválí, ho mohou přímo v budově sněmovny porušovat.

Titulek je založen na sémantické analogii mezi jevem, který je tématem publicistického textu a obecně známou literární skutečností, konkrétně mezi zákazem vyvěšování vlajek na budově Poslanecké sněmovny, který by měl oporu v zákoně, přičemž sami zákonodárci mohou zákaz díky imunitě beztrestně porušit, a podobně paradoxním zákonem z románu Josepha Hellera Hlava 22. Pro čtenáře, kteří aluzi rozumí, obsahuje titulek autorovo ironické hodnocení popisované události. Pro větší názornost užil autor příměru dvou rovnocenných jevů – absurdního k absurdnímu. Kompetentní čtenáři také vědí, že se autor ptá po smyslu něčeho, co smysl nedává. Tomu odpovídá i pointa textu: „*Leda že by si Vlček vyčíhal, až bude tibetské vlajky vyvěšovat třeba uklízečka.*“

Nutno podotknout, že aluzivní přirovnání v titulku v tomto případě nebrání v porozumění celému navazujícímu textu ani čtenáři, který pretext nezná, poněvadž titulek je od zbytku navazujícího textu izolován a aluze se dále v textu neopakuje.⁴⁴

Významový vztah založený na sémantické analogii může být také vedle ironie postaven také na kontrastu, nebo nadsázce. Příkladem je text filmové kritičky Mirky Spáčilové:

Jak zaplatit za povodně? Na rok vypnout televzi (MFD 2. 7. 2009) (...) Za deváté bezmála tři tisícovky zaměstnanců ČT vyjdou z dávné slonovinové věže do reality a zažijí změnu.

⁴⁴ Karhanová říká, že porozumění by mohlo být znemožněno jedině tehdy, kdyby téma publicistického textu bylo skutečně zcela nové a čtenáři nesrozumitelné. (Krahanová 1999, str. 24)

Opatření, které by mělo vést k úspoře peněz na zaplacení škod napáchaných po povodni, je spíše kritikou poměrů v České televizi než řešením mimořádné finanční situace. Text graduje v devátém bodě, kde autorka užije motiv slonovinové věže. Aluzivní prvek má opět hodnotící funkci, příměr České televize k slonovinové věži funguje jako ironický komentář. Motiv převzatý z filmu *Nekonečný příběh*,⁴⁵ kde je věž sídlem královny Říše fantazie, nese význam místa odtrženého od všedního života.

Otázka znalosti pretextu vyvstává nejvíce u aluzí, které nejsou zdrojem humoru či ironie, ale obsahují závažná sdělení:

Penc žáčkovce podezírá, že byli napadeni klasickou archivářskou nemocí, tedy že se už i z nich stávají nevrlí majitelé klíčů. (LN 7. 7. 2009)

Aluzivním elementem je příměr k názvu Kunderova dramatu *Majitelé klíčů*, avšak vztah aluze k pretextu je zde komplikovanější, protože sémantická analogie není založena na konkrétním prvku pretextu. K vytvoření významového vztahu je třeba aludované dílo interpretovat. Sémantická paralela bude patrná v tom okamžiku, kdy čtenář odhalí motiv vlastnictví klíčů jako metaforu k přivlastnění si výkladu dějin. Analogie literárního pretextu s aktuálním problémem, kterým je zveřejňování databází StB, je prostředkem hodnotícího postoje autora.

Doklady mezitextového navazování citované v této kapitole nejsou téměř signalizované, signálem aluzivního elementu je pouze časové určení *dávné* slonovinové věže. Jsou příkladem skrytého odkazu, jehož odhalení vytváří pouto s náležitě kompetentními čtenáři. Autorovu intenci implicitní odkazy naplní pouze za předpokladu, že čtenář aluzi rozumí čili že pretext zná.

5.2 Mezitextové navazování, kdy je přínosné znát pretext

Pro některé případy naplněných aluzí, jež se podílí na významové výstavbě navazujícího textu, není znalost pretextu při interpretaci ani tak závazná, jako spíše přínosná. Aluzivnímu elementu s oslabeným vztahem k pretextu mohou částečně porozumět i čtenáři s rámcovou znalostí pretextu či vůbec žádnou, avšak jejich

⁴⁵ Refernce motivu by mohla sahat mnohem dále, věž ze slonoviny se vyskytuje již v Bibli v Šalamounově písni. Vzhledem k profesnímu zaměření autorky textu a významu aluze však považujeme za pravděpodobnější filmový pretext.

recepce může být ochuzena, protože při čtení navazujícího textu nezapojí do významové výstavby všechny aspekty intertextového vztahu, které autor vytvořil.

Oslabený vztah k pretextu mají ty prostředky intertextovosti, jejichž interpretace nezávisí pouze na znalosti pretextu, např. aluze v podobě citátů, jež v podstatě fungují jako samostatné celky, nebo jednotky kulturního kódu, které mají dostatečnou interpretační hodnotu.

Fejeton Michala Pavlaty v Lidových novinách obsahuje dva aluzivní segmenty, které fungují jako samostatné jednotky:

Nechápu naše představitele, především z ČSSD, kteří se znovu chtějí přichýlit k tomu tam na východě dubisku. To je ta nebezpečná slovanská víra v Rusko! „Ej, nebude v Čechách dobře, dokud si Putin nenaleje do chladiče volhy vodu z Vltavy,“ citují volně Viewegha. (LN 22. 7. 2009)

Aluzivní pasáže může interpretovat i čtenář, jenž Kollára ani Viewegha nečetl. V prvním případě, kdy se odkazuje na Slávy dceru, lze však identifikací pretextu obohatit čtení především o historický kontext. Neznalost Vieweghova textu by poté mohla vést k přehlédnutí lexikální hry (substituce jmen ruských prezidentů). Prostřednictvím intertextových vazeb tu dojde ke zvýznamnění signalizovaných elementů.

Zastřený vztah k pretextu mohou mít rovněž jednotky kulturního kódu, které se do výstavby navazujícího textu zapojují primárně svým lexikálním či obrazným významem. Avšak obrazný význam ne vždy plně vyčerpává evokační potenciál aluze, který náležitě kompetentním čtenářům skýtá více možností interpretace, viz náš výklad o překročení Rubikonu (kapitola 2. Prostředky intertextovosti), nebo zde ustálené slovní spojení jablko sváru:

Jablkem sváru mezi Netanjahuem a Livniovou je plán na řešení izraelsko-palestinské otázky. (LN 2. 3. 2009)

Jablko sváru se běžně užívá pro vyjádření něčeho, co zapříčinilo spor či nepřátelství mezi jednajícími. Obrazným význam již patří do obecného povědomí, a proto není k jeho interpretaci třeba znát pretext. Uplatňovaný frazeologický obrat má

však původ v řecké mytologii, jejíž znalost může definici jablka sváru doplnit o jiné významy.⁴⁶

Široký interpretační potenciál má rovněž aktualizovaný výrok Wolfganga Amadea Mozarta:

Proto teď plní zdravotnictví Středočeského kraje. Věří, že i jeho Středočeši mu budou rozumět. (MFD 6. 2. 2009)

Výroku lze porozumět, aniž bychom museli znát jeho autora, jelikož je citát zapojen do významové výstavby primárně v lexikální rovině. Identifikace autora však čtenáři obohatí smysl textu tím, že zprostředkuje ironický podtext příměru středočeského hejtmána Davida Ratha ke zneuznanému géniovi.

Potřebu aluzivní kompetence čtenáře relativizují sami autoři. V některých případech mezitextového navazování není znalost pretextu třeba, protože ji autor nahradí komentářem:

Kdo je britský sir Humphrey (LN 24. 7. 2009) Kde by byl britský politik bez svého „sira Humphreyho“? Skutečně, britský komediální seriál Jistě, pane ministře, který tuto postavičku mimořádně obratného manipulátora stvořil, není daleko od pravdy. Sir Humphrey má předobraz v reálném světě britské politiky. Jen nebývá jediný, kdo premiérovi radí nebo jej usměrňuje.

Aluzivní element v titulku autor čtenářům v navazujícím textu podrobně vysvětlí. Prostředky, které usnadňují interpretaci, jsme popsali v kapitole o interpretačních klíčích (kapitola 2.1 Interpretační klíče).

Většina dokladů mezitextového navazování v podobě jednotek kulturního kódu či citátů, jež disponují určitým evokačním potenciálem, zvýznamnění nevyžaduje. Rozdíl v recepci námi stanovených modelových čtenářů je tudíž minimální.

⁴⁶ Spor mezi třemi bohyněmi způsobilo jablko s nápisem Té nejkrásnější, svár se tedy vede kvůli marnivosti, je malicherný; Paridova volba Afrodity, která synovi trojského krále slíbila nejkrásnější ženu na světě, měla za následek rozpoutání trojské války, spor může mít dalekosáhlé důsledky.

5.3 Mezitextové navazování, kdy není nutné znát pretext

Doklady aluzí a citátů, které se na konstituování smyslu navazujícího textu podílejí pouze formálně svým doslovným významem, respektive významem obrazným, najdeme v novinách nejčastěji:

Lodě, jež otvírají oči (LN 7. 9. 2009) S lodí, jež dováží čaj a kávu, nás už dávno seznámil básník Konstantin Biebl. S loděmi, jež převážejí zbraně nebezpečným režimům, nás seznamuje sám život.

Ačkoliv autor textu explicitně demonstruje vazbu aluzivního elementu k pretextu, intertextový vztah se na smyslu navazujícího textu nepodílí. Aluze využívá pouze exkluzivity slov Bieblovy básnické sbírky. Tento způsob odkazování, kdy se lexikální jednotky pretextů mnohdy pouze mechanicky zapojují konstituce významu navazujícího textu, se vyskytuje převážně v novinových titulcích. Pretexty jsou uvedeny doslovně:

Setkání v červenci (LN 26. 5. 2009 /o termínu zahájení prodeje iPhone v USA/), Hvězdné války NHL vyhrál Crosby (MFD 15. 5. 2009)

Častěji je však najdeme v aktualizované podobě:

Všichni dobří papaláši (MFD 22. 6. 2009), Chvála kosmetiky (LN 23. 6. 2009)

Mnohokrát jsou k aluzím „vypůjčené“ právě tituly knih nebo filmů. Obměňují se převážně jejich lexikální prostředky, přičemž syntaktickou strukturu a větnou modalitu tyto aluze zachovávají.

Nenaplněné aluze představují typ mezitextového navazování založený na zcela formálním vztahu k pretextu. Jejich užití je prvoplánové a v důsledku mnohdy nelogické. Pokud by čtenář chtěl formální aluzi interpretovat na základě intertextového vztahu, může nedůsledné nebo mechanické užití aluze recepci zkomplikovat. Dokladem je titulek sloupku Mladé fronty Dnes:

Kluci v černém (MFD 31. 3. 2009)

Text pojednává o neonacistech, pro které je charakteristická tmavá barva oblečení, aluze v titulku však referuje k americkému filmu Muži v černém, kde černou oblékali kladní hrdinové. Intertextový vztah by odsouzení neonacistů, které je obsahem navazujícího textu, relativizoval. V takových případech je znalost pretextu spíše na obtíž.

5.4 Funkce mezitextového navazování v novinách

Z výkladu o podílu aluzí na smyslové výstavbě navazujícího textu je patrné, že vedle schopnosti vytvářet významové vztahy mezi texty, kterou má jen určitý typ aluzí, se výrazové prostředky intertextovosti podílejí i na základních funkcích jazyka.⁴⁷

Již několikrát jsme u konkrétních excerpovaných případů mezitextového navazování konstatovali, že má daný aluzivní element v navazujícím textu především hodnotící funkci, čili že slouží jako prostředek nepřímého hodnocení. Autorův vztah k tématu článku může být obsažen jak v aluzích naplněných, tak nenaplněných.

Běh a skoky na lyžích jsou v povědomí národa zhruba stejně jako paní Columbová ve známém seriálu. Ví se, že existuje, ale nikdo ji na vlastní oči nikdy neviděl (LN 29. 6. 2009)

Hodnotící postoj zde vyplývá ze smyslu aluzivního segmentu v pretextu. Hodnocení může být rovněž vyjádřeno pouze slovním významem aluze, případně jeho aktualizovanou podobou:

Cosí páchně ve státě ruském (LN 8. 9. 2009)

Je něco finského ve státě dánském (LN 8. 9. 2009)

V ukázkách se dvěma různými způsoby aktualizuje Hamletův všeobecně známý výrok „je něco shnilého ve státě Dánském,“ který obsahuje hodnocení ve své podstatě.

⁴⁷ Kromě komunikační funkce se nejčastěji rozlišují funkce emotivní, konativní, kontaktní, poetická a metajazyková. K funkcím mezitextového navazování v novinách srov. Karhanová (1999).

Sdělování hodnotících postojů je projevem emotivní funkce, která je obsažena již v samotném aktu odkazování, jímž autor projevuje svoji subjektivitu. Karhanová (1999) označila intertextovost jako akt autorského sebedefinování a sebevyjádření, který je v implicitní podobě přítomen vždy, navenek se projevuje například nadměrnou signalizací a identifikací pretextu:

Čekání na slušnost – čekání na Godota? (LN 12. 5. 2009) „Co dělá ďábel lidem v pekle? Nechává je čekat,“ napsal kdysi Carl Gustav Jung. Čekat? Ale na co? Na Godota? Samuel Beckett tu hru napsal jako mystérium o životě člověka, jako iluzi, že kdosi zvenčí dá našemu konání nějaký smysl. Napsal hru o lidech odsouzených k bezcílné pouti, kterou lze vyplňovat jen čekáním. Vladimír a Estragon, hlavní postavy absurdního dramatu, čekají na příchod jakéhosi pana Godota. Když nepřišel jeden den, hra pokračuje čekáním i ve dnech dalších. Godot se ale vždycky nechá ústy dítěte slyšet, že má mnoho práce, že možná přijde zítra. Odpověď na otázku, kdo je vlastně Godot, přitom nechává Beckett otevřenou. Myslím, že Godot je vzájemná slušnost. Na tu ale jen čekat nestačí.

Autor navazujícího textu zde obsáhlým odkazováním na umělecký text poukazuje na svoji pragmatickou kompetenci.

Mezitextové navazování je rovněž prostředkem kontaktní funkce. Zatímco emotivní funkce se uplatňuje bez ohledu na naplněnost aluzí, kontaktní funkce, která spočívá v navázání vztahu mezi autorem a čtenářem na základě sdílení kulturní zkušenosti, vyžaduje alespoň rámcovou znalost pretextu. Významotvorný intertextový vztah, který autor v navazujícím textu implikuje, se naplní pouze za předpokladu, že čtenář aluzi rozumí.

Prostředky intertextovosti se uplatní rovněž jako nástroje funkce konativní, resp. persvazivní, a estetické, kterým se budeme částečně věnovat v následující kapitole, kde zhodnotíme vliv intertextovosti na publicistická sdělení.

6. Intertextovost jako prostředek publicistického stylu

Záměrem této kapitoly je popsat a zhodnotit působení prostředků mezitextového navazování v rámci publicistického stylu. Intertextové vztahy jsme hledali v celém obsahu novin, tedy nejen v publicistice v užším slova smyslu, ale i v části zpravodajské a beletrizující. Pro každou oblast jsou charakteristické jiné textové vzorce, pro každou oblast rovněž platí jiná stylová norma. Někde jsou výrazové prostředky intertextovosti přípustné, jinde jsou nežádoucí.

6.1 Mezitextové navazování v dílčí oblasti zpravodajské

Zpravodajství je oblast, která má objektivně, vyváženě a neosobně informovat. Ve srovnání s ostatními dílčími oblastmi vykazuje vyšší míru normovanosti, neboť podléhá kritériím informační kvality.

Prvkem definujícím informační kvalitu je objektivita, která ze zpravodajských sdělení vylučuje jakékoliv osobní zaujetí. Objektivita se opírá o faktičnost, tedy podávání informací pravdivých, relevantních a informativních, a nestrannost čili prezentování informací vyváženě a neutrálně. Všechny požadavky na informační kvalitu ovlivňují jazykové ztvárnění zpráv, konstituují nejen textovou ale i stylovou normu.⁴⁸

Prostředky intertextovosti mají vliv na faktičnost komunikátu, zejména na informativní složku, která apeluje na srozumitelné podání základní informace. Aluze, ať naplněné či nenaplněné, mohou předání informace a její recepci zkomplikovat. Čtenář ne vždy rozumí obrazným významům například frázi a rčení, natož naplněným aluzím, jejichž recepce je závislá na znalosti pretextu. V předchozí kapitole jsme však konstatovali, že identifikace aluze není nutnou podmínkou porozumění navazujícímu textu jako celku, jelikož se většina aluzivních elementů na smyslu navazujícího textu výrazně nepodílí. Pokud čtenář aluzi v textu neidentifikuje, předání informace se může zproblematizovat, nikoliv však zcela znemožnit.

V některých případech mohou aluze obsah sdělení naopak zpřístupnit. Jedná o aluzivní elementy, které se chovají jako jednotky kulturního kódu – fráze, rčení atd.

⁴⁸ Srov. Jílek (2004)

s ustáleným významem. „I přes rozmanité textové modifikace si vždy čtenář vybaví sémantiku původních a v našem povědomí už zcela zmechanizovaných frazeologických obrátů a jimi pak předávané informace chápe rychle, pohotově a téměř automaticky.“⁴⁹

Přítomnost mezitextového navazování ve zpravodajské oblasti nejvíc ohrožuje kritérium neutrality. Neutrální prezentace informací vyžaduje „vyloučení implicitní subjektivity, nociónality, užívání spisovných, neutrálních (zejména neexpresivních, neobrazných) prostředků všech rovin jazyka.“⁵⁰ Avšak jak jsme konstatovali v předchozí kapitole, s aktem odkazování je vždy spojena emotivní funkce. Prostřednictvím intertextového odkazu, byť pouze formálního, jsou odhaleny projevy kladného nebo záporného vztahu autora k obsahu sdělení, tedy jeho subjektivní postoj.

Mezitextové navazování patří k současnému trendu bulvarizace médií. Snahou zatraktivnit zprávy pro čtenáře se i tzv. seriózní deníky přibližují charakteru bulvárních novin. Intertextovost jako výraz subjektivního hodnocení a expresivity je jedním z prostředků, který tento proces podporuje. Výrazové prostředky intertextovosti porušují zásady informační kvality, proto je přítomnost mezitextového navazování ve zpravodajství nežádoucí.

6.1.1 Zpravodajské titulky

Specifickým útvarem publicistického stylu jsou novinové titulky, které v koncentrované podobě zprostředkovávají téma článku, poutají čtenářovu pozornost a v neposlední řadě usnadňují orientaci při četbě novin.

U zpravodajských titulků je patrná snaha obsáhnout podstatu celého sdělení, které uvozují, proto jsou titulky dlouhé a informačně naplněné. Tomuto záměru také slouží jasnost, srozumitelnost a přehlednost využitých jazykových prostředků. Avšak se snahou vytvořit zajímavý titulek, který by čtenáře zaujal, proniká do zpravodajství hravost a také jazyková neurčitost. Intertextové aluze jsou jedním z prostředků zatraktivnění titulku.⁵¹

Čtenářsky atraktivní zpravodajské titulky jsou například:

⁴⁹ Minářová, E.: Stylistika češtiny. Brno, 2009, str. 58

⁵⁰ Jílek, V.: Psaná publicistická sdělení v kontextu teorie komunikace. Olomouc, UP 2004, str. 74

⁵¹ Srov. Schneiderová (2008)

Terminátor Nedvěd: V létě sbohem! (MFD 27. 2. 2009), Hvězdné války NHL vyhrál Crosby (MFD 15. 5. 2009), Otesánek Hummer je prodaný (LN 3 .6. 2009)

Ve všech výše uvedených titulcích je v nějaké formě obsažen subjektivní aspekt (příměr fotbalisty k robotovi, hokejového zápasu k hvězdným válkám, firmy k pohádkové postavě), který vyjadřuje autorovo hodnocení sdělované skutečnosti. Tyto titulky plně nesplňují nároky informační kvality, přesto stále vykazují jistou informační nasycenost.

Nedořečené přísloví v následujícím titulku představuje extrémní případ porušení zásad informační kvality, a to jak z hlediska neutrality, tak z hlediska požadavku na srozumitelnost a jasnost předání informace.

Náhubkový zákon: kdo jinému jámu kopá... (MFD 17. 4. 2009)

Frazeologie zde není použita jako prostředek zpřístupňující obsah textu, ale funguje jako silně hodnotící element. Informace předávaná v titulku je subjektivně zabarvená a významově neurčitá. V rámci naší excerpty je tento případ zpravodajského titulku ojedinělý.⁵²

Součástí delších sdělení jsou i mezititulky, které slouží k větší přehlednosti a zároveň pestrosti novin. Opakují stěžejní myšlenku textu anebo ji doplňují, tzv. citátové mezititulky mohou být i prostředkem objektivizace sdělení.⁵³ Mezititulky s aluzivními elementy, které jsme zaznamenali ve zpravodajských útvarech, nevykazují vysokou míru sdělnosti. Níže uvedené příklady dokumentují mezititulky informačně nenasycené:

Mrština vrací úder (MFD 16. 2. 2009), Za vším hledej Šnajdra (LN 3. 4. 2009), Setkání v červenci (LN 26. 5. 2009)

Informační hodnota zpravodajských titulků je založena na obsahové nasycenosti. Přestože některé námi dokládané titulky s intertextovými aluzemi vykazují stylovou neobratnost, neztrácí informační potenciál.

⁵² Z toho lze usuzovat, že ve zpravodajské oblasti nedochází k porušování zásad informační kvality tak zásadním způsobem.

⁵³ Srov. Jílek (2004)

6.1.2 Zpravodajské útvary

Základním zpravodajským útvarem je zpráva, která by měla být všeobecně a snadno srozumitelná. Adekvátní slovní zásobou jsou pro ni slova spisovná, významově určitá a nepříznačová. Výběr jazykových prostředků však v novinách silně ovlivňuje faktor času.⁵⁴ Do zpravodajských sdělení tak pronikají automatizované výrazy, které ne vždy respektují zpravodajské normy. Prostředky schematizace mohou být i některé typy intertextových aluzí. Jsou jimi především frazeologické obraty, které se do výstavby navazujících textů zapojují pouze lexikálním či obrazným významem.

Jablkem sváru mezi Netanjahuem a Livniovou je plán na řešení izraelsko-palestinské otázky. (LN 2. 3. 2009)

Ustálené spojení jablko sváru jsme již dříve identifikovali jako rčení, které má původ v řecké mytologii. Na smyslové výstavbě navazujícího textu se podílí pouze svým obrazným významem, chová se tedy jako jednotka kulturního kódu. Tyto typy aluzí s ustáleným a všeobecně známým významem patří k prostředkům, které estetizují sdělení, ale protože jich novináři užívají mechanicky a stereotypně, pomalu přechází v publicismy.

Proti obvyklým a ustáleným způsobům vyjadřování stojí prostředky, které poutají pozornost originalitou vyjadřování, tzv. aktualizace. Intertextové aluze jsou častým zdrojem aktualizace především v dílčí oblasti publicistické. Ve zpravodajství jako explicitní projev subjektivity a jako prvek s možným významovým posunem nejsou žádoucí. Příkladem je zpráva o konci českého předsednictví Evropské unii, kde se v úvodu píše:

Král je mrtev, ať žije král (LN 2. 3. 2009)

Zpravodajka vnesla do textu tvůrčí originalitu odkazem na tradiční proklamaci ustanovující nového krále, v tomto případě nového předsedy.⁵⁵ Obrazný význam sice

⁵⁴ Novináři v tištěných periodikách často pracují pod časovým tlakem, a tak sahají po prostředcích, které jsou již hotové, modelové.

⁵⁵ Proklamace, kterou převzalo několik monarchií, vznikla ve Francii v 15. století (Le Roi est mort, vive le Roi!). Jedná se v podstatě o opatření, které má zabránit období interregna (bezvládí)

zatraktivňuje sdělení, ale zároveň snižuje jeho určitost. Ve zpravodajských útvarech představuje intertextovost ve většině případů nežádoucí element.

Porovnáme-li výskyt aluzivních elementů ve zpravodajství s dílčí oblastí publicistickou, je vidět výrazný rozdíl v jejich distribuci ve prospěch publicistiky. K této skutečnosti přispívá vysoká normovanost zpravodajské oblasti a rovněž to, že značnou část novinového obsahu tvoří zprávy z agenturních zdrojů. Pokud neprojdou redakční úpravou, uchovávají si čistě informativní funkci.

6.2 Mezitextové navazování v dílčí oblasti publicistické v užším slova smyslu

Publicistka na rozdíl od zpravodajství obsahuje názor, hodnocení a subjektivní přístup. Jejím cílem je nejen předání informace, ale také přesvědčení a získání recipienta. Publicistické texty nepodléhají kritériím informační kvality, tudíž mohou obsahovat prvky emotivní, humorné, kritické, ironické či polemické. Disponují rovněž prostředky různých jazykových vrstev včetně nespisovných.⁵⁶ Intertextovost se zde uplatní jako prostředek funkce emotivní, kontaktné a především persvazivní, jelikož publicistika hojně užívá argumentů a manipulace, jejichž formou jsou mimo jiné odkazy na autority a sémantické analogie.

6.2.1 Publicistické titulky

Titulky analytických a úvahových útvarů nevykazují vysokou míru informační nasycenosti, jelikož jsou založeny převážně na obrazném významu, nicméně právě to je činí zajímavějšími pro čtenáře. Při tvorbě atraktivního titulku se uplatní hravost, jazyková aktualizace, a tudíž i mnohé typy aluzí.

Některé případy naplněných aluzí evokují při doslovném čtení zdání určité výpovědní hodnoty titulku, avšak informační nasycenost je vzhledem k tématu článku ve skutečnosti nulová:

Ve Washingtonu prší (LN 3. 4. 2009) /návštěva amerického prezidenta Obamy v ČR/

⁵⁶ Osvaldová – Halada (2002) hesla žurnalistika a publicistika

Zadul vichr z hor (MFD 6. 2. 2009) /propuštění členů divadelního souboru/

Uvedené titulky při doslovném čtení přinášejí informaci o počasí. Ta je však vzhledem k tématu článku irelevantní, nelze tudíž hovořit ani o částečné informační nasycenosti těchto aluzivních titulků.

Formální aluze tvoří zajímavé titulky založené především na aktualizaci doslovného či obrazného významu pretextu:

Dobře placená kasta (LN 12. 5. 2009), Konec operety v Čechách (LN 12. 5. 2009), Korea smíchu a zapomnění (LN 3. 6. 2009), David Budovatel (LN 17. 4. 2009), Všichni dobří papaláši (MFD 22. 6. 2009), Chvála kosmetiky (LN 23. 6. 2009)

Komu teče máslo po obličejí? (MFD 6. 3. 2009), Tonoucí města se chytají soudů (LN 13. 3. 2009), Pro pána Jahna (LN 3. 4. 2009), Stát hází horký brambor obcím (MFD 30. 4. 2009),

Tyto aktualizované titulky mají schopnost čtenáře zaujmout, ve většině případů však nejsou informativní. Naopak jistou informační kvalitu a zajímavost zároveň vykazují enumerativní titulky komentátora Mladé fronty Dnes Karla Steigerwalda:

Čapek, V&W, sníh, Kubera a chodníky (MFD 19. 2. 2009)

Divá Bára, Hejkal a Kalousek (MFD 16. 4. 2009)

Aluzivní titulky v takto koncentrované podobě avizují téma článku, přitom však neobsáhnou podstatu celého sdělení. Aby se čtenář dozvěděl souvislosti mezi vyčtenými jednotkami, musí se do textu začíst.

6.2.2 Publicistické žánry

V rámci dílčí oblasti publicistické se rozlišuje řada útvarů, v současné době se však rozdíl mezi jednotlivými žánry stírají. Obecně jsou publicistická sdělení delší než zpravodajská, ukazují na autorovu osobnost a individualitu. Slovní zásoba odpovídá přesvědčovací a získávací funkci publicistiky. Výjimkou nejsou expresivní

prostředky, obrazná vyjádření (aktualizovaná i ustálená), neurčité výrazy nebo apely na emoce.⁵⁷

V denících, jež jsme excerpovali, jmenovitě v Lidových novinách i v Mladé frontě Dnes, je čistě publicistickým textům, které prezentují názory novinářů, odborníků i široké veřejnosti, věnována celá dvoustrana. Pro obě dvě periodika platí, že případy mezitextového navazování se v nejvyšší míře vyskytovaly právě zde.

V publicistických útvarech najdou prostředky intertextovosti široké uplatnění. V textech, pro které je specifická autorova invence, fungují jako nápaditý prostředek k pointě. Viz dříve náš příklad o nesmyslném zákazu, který chce v Poslanecké sněmovně ČR prosadit její předseda Miloš Vlček:

Vlček 22 (LN 17. 4. 2009) (...) Tak se to vyřeší zvláštním zákonem, který navrhuje šéf sněmovny Miloš Vlček a který vyvěšování vlajek na budově zakáže. Jestli náhodou nevíte, co je to kouzlo nechtěného, tak to možná brzy vědět budete. Ale ví vůbec nejvyšší činitel sněmovny, jak to s poslanci funguje? Ví třeba, že disponují imunitou? Stejní poslanci, kteří teď takový zákon schválí, ho mohou přímo v budově sněmovny porušovat.

Aluze na román Hlava XX, kde je stěžejním motivem absurdní zákon, který poznamenává lidské životy víc než válka, poukazuje na malichernost Vlčkova návrhu a vede k ironické pointě textu: „*Leda že by si Vlček vyčíhal, až bude tibetské vlajky vyvěšovat třeba uklízečka.*“

Prostřednictvím aluzí lze vyjádřit nejen ironii, ale i kritiku anebo humor. Aluze na základě analogií rovněž podporují autorovy myšlenky:

V pohádce o Šípkové Růžence probudí mladý princ spící království. Probudí princ v letech, který si sám rád pospí, spící české voliče? (MFD 15. 5. 2009) /kníže Schwarzenberg/

Odkazy na autority a analogické příklady zvyšují přesvědčivost publicistických sdělení, mohou se stát i nástrojem manipulace:

⁵⁷ Bartošek, J.: Zpravodajství a publicistika. Olomouc, UP 2001, str. 29

V jedné z pozdních knih Josefa Škvoreckého vysvětluje holčička českého původu naivnímu západňákovi, co je to komunistická strana. O straně vlastně není řeč. Komunisté jsou vyliční jako jakýsi druh mafie, klientelistický spolek, kde si členové navzájem přihrávají různá privilegia. Jestli si někdo zaslouží označení sociolog komunismu, je to Škvorecký. Třemi větami řekne, jak věci jsou. (MFD 15. 5. 2009)

Autor v článku vyjádřil své mínění o komunistické straně skrze odkaz na knihu Josefa Škvoreckého, čímž zvýšil jeho váhu. Kromě hodnocení však novinová ukázka dokládá snahu vnutit čtenáři svůj názor. Manipulaci představuje autoritativní výrok v závěru, že tak věci jsou.

Příklady mezitextového navazování se vyskytují v různých publicistických útvarech v celém novinovém obsahu, v naší excerpci převažují aluzivní elementy z ryze publicistických útvarů, a sice poznámek a komentářů.

Je pozoruhodné, že žádný z excerpovaných případů intertextového navazování nepochází z recenzí, jež jsou dominantním publicistickým žánrem kulturního segmentu novin. Potenciálním aluzivním elementem mohl být následující případ:

Neveselé paničky windsorské (LN 29. 6. 2009)

Aktualizovaný titulek však patří k recenzi na Shakespearovské slavnosti, konkrétně na hru Veselé paničky Windsorské, plní tudíž funkci metajazykového komentáře. Modelovým příkladem dokumentujeme skutečnost, že výrazy, jež by mohly být aluzivními elementy, bývají v útvarech zaměřených na kulturu obvykle založeny na bázi metatextového navazování.

6.3 Mezitextové navazování v dílčí oblasti beletristické

Beletristická sdělení vedle funkce informativní a persvazivní plní rovněž funkci estetickou. Texty vyjadřují vztah autora k sobě samému a jejich dominantním rysem je zaměření na jazyk.⁵⁸ Intertextové aluze jsou v této dílčí oblasti žádoucím prostředkem

⁵⁸ Bartošek, J.: Zpravodajství a publicistika. Olomouc, UP 2001, str. 26

beletrizace textu, jelikož mají schopnost ztvárnit realitu přímo na základě obraznosti i nepřímou pomocí obrazu.⁵⁹

6.3.1 Beletristické žánry⁶⁰

Specifickým žánrem na hranici publicistiky a beletrie je fejeton, jehož podstatou je nepřímé vyjádření autorova osobního vztahu k aktuálnímu jevu.⁶¹ Jedním z konstitutivních prvků struktury fejetonu je citát či příběh založený na sémantické analogii:

Zkáza hnízda (LN 14. 7. 2009, Poslední slovo Ludvík Vaculík) Vynalezl jsem vosí hnízdo. To je ta nezapomenutelná věta jednoho z Poláčkových Pěti. – Já jsem také vynalezl hnízdo: ve škvíře nad horním venkovním rámem okna.

Letní vzrušení (LN 30. 7. 2009, Poslední slovo Jan Rejžek) Jak nevzpomenout na povídku Karla Čapka, v níž policejní agent Pištora zvažuje, že ten, kdo plukovníku Hamplovi ukradl spis a vypáčil okno dlátem, byl Pepek nebo Andrlík. „Kdyby vymáčkl jenom sklo, tak by to mohl být Dunder, Lojza, Novák, Hosička nebo Kliment. Ale tohle bude Andrlík.“ Kdo vyhodil ředitele Kasíka? Je-li to předlistopadový vedoucí sekretariátu a útvaru obrany a zvláštních úkolů ředitele Československého rozhlasu Jána Riška, pak to bude určitě Anderlík.

Spisovatel Ludvík Vaculík i publicista Jan Rejžek přiblížili čtenářům téma svého fejetonu prostřednictvím sémantické analogie se známými literárními pretexty. Citáty jsou zde estetizujícím prvkem.

Výrazové prostředky intertextovosti se mohou stát estetizujícím prvkem beletristického útvaru i tam, kde slouží jako alternativa k nepříznačkovému pojmenování konkrétních skutečností. Tento postup najdeme například ve fejetonu herce Michala Pavlaty, kde je aluzivním a zároveň beletrizujícím elementem úryvek z textu známé písničky Život je pes, kterou složili Suchý se Šlitrem:

⁵⁹ Více k pojmům obraznost a obraz Jílek (2004)

⁶⁰ V titulcích beletristických textů jsme nezaznamenali žádný intertextový odkaz, věnujeme se proto pouze textovým žánrům.

⁶¹ Bartošek, J.: Zpravodajství a publicistika. Olomouc, UP 2001, str. 32

Sedláček pak zpíval v Semaforu, kde „vzduch byl modrým nikotinem nasycen, nový ubrus starým vínem polit“, pak se stal inženýrem, absolvoval hotelovku a teď je majitelem několika restaurací v Praze. (LN 26. 8. 2009, Poslední slovo Michal Pavlata)

U beletristických textů lze dosáhnout komunikačního cíle také nepřímým pojmenováním na základě odrazu reality za využití syžetových a fabulových prostředků.⁶² Schopnost ztvárnit realitu nepřímo pomocí obrazu je pro intertextové aluze signifikantní. Dokladem může být fejeton Jana Rejžka Óda na... :

Přítel psychiatr nedávno vyprávěl o zajímavém případě. Léčil mladou ženu P., která si vzala staršího politika J. a zešilela z jeho krátkodobé popularity. Začala ke všemu brát drogy a v rauších se stylizovala do různých postav naší literatury nebo divadla. Její duševní stav se naštěstí časem stabilizoval a umožňoval, aby byla propouštěna na reverz na pár dnů. „Hele, jak jí to bere, už v tom všem zase jede,“ řekl však smutně lékař a ukázal mi dopis, který mu nedávno poslala. Po konzultaci s Úřadem pro ochranu osobních údajů a s poslancem Markem Bendou vynechávám některá příjmení a po dohodě s majorem Kalinou z Národní protidrogové centrály také návod, jak si co nejlíp šlehnout matroš. „Jak tak trávím krásnou vycházku (...)

Aluzemi na několik pretextů a užitím výstavbových prvků literatury (syžetu a fabule) stvořil autor svébytný obraz reality, jenž vyjadřuje publicistův osobní vztah k dané události. Tento způsob uplatnění aluze je přípustný pouze u textů v dílčí oblasti beletristické.

⁶² Srov. Jílek (2004)

Závěr

Významové vztahy mezi dvěma texty umožňují především aluze a citáty, tyto základní výrazové prostředky intertextovosti se v novinách vyskytují v různých podobách. V naší excerpici jsme zaznamenali odkazy v podobě citací, titulů děl, vlastních jmen, převzatých motivů, frazeologie a všeobecně známých výroků. Všechny tyto formy intertextových prostředků mají větší či menší schopnost vytvořit intertextový vztah, avšak tento potenciál zůstává v novinách často nevyužit.

Autoři publicistických textů spíše než k obohacení smyslu textu užívají aluze k jeho ozvláštnění. U prvoplánově, mechanicky zapojených aluzí, které se podílí na významové výstavbě navazujícího textu pouze svým lexikálním, případně obrazným významem, působí na čtenáře především exkluzivita slov. V takových případech zůstává potenciální intertextový vztah nenaplněný. Aluze naplněné, jež se podílí na konstituci smyslu navazujícího textu, jsou v novinách vzácnější. Vytvářejí a zároveň ověřují vztah mezi autorem a čtenářem založený na sdílení určité zkušenosti. K odhalení a interpretaci naplněných aluzí je totiž třeba jistá čtenářská kompetence, spočívající zejména ve znalosti pretextu, na nějž se odkazuje.

Nutnost znát pretext v publicistice relativizují sami autoři tím, že pomáhají čtenářům s interpretací intertextových odkazů. Pomocí hodnotících adjektiv či jiných prvků s obdobnou funkcí podávají u konkrétní aluze komentář ozřejmující motivaci jejího užití. Aluzivní elementy jsou v publicistických textech rovněž často a v hojně míře doprovázeny prvky, jež čtenáře upozorňují přítomnost cizího segmentu. Nejen že signály usnadňují odhalení mezitextových vztahů, některé tento vztah přímo manifestují.

Pokud čtenář aluzi v navazujícím textu neidentifikuje může se rozumění navazujícímu textu zkomplikovat, není však znemožněno, poněvadž ani naplněné aluze nejsou tak významnou součástí struktury navazujícího textu, aby jejich neodhalení vedlo k ohrožení recepce navazujícího textu.

Vedle vytváření významových vztahů mezi dvěma texty plní intertextovost i úlohu hodnotícího prvku a prostředku navázání kontaktu se čtenářem. Tyto funkce se nejvíce uplatní v dílčí oblasti publicistické, kde rovněž přispívá k aktualizaci novinových sdělení, avšak některé její formy už patří k schematizovaným,

automatizovaným jednotkám. Přesto je zde žádoucím prostředkem, stejně jako v dílčí oblasti beletristické, kde se užívá jako prvek estetizující sdělení. Ve zpravodajských útvarech je však vzhledem k zásadám informační kvality nepřípustná, jelikož vnáší aspekt subjektivity, čímž se stává součástí procesu bulvarizace médií. Intertextové vztahy realizované v publicistice převážně ztraktivňují formu i obsah sdělení, avšak čistě informativní texty znehodnocují.

Anotace

Autor: Kateřina Blažková

Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název: Intertextovost v publicistice

Vedoucí práce: PhDr. Soňa Schneiderová, Ph.D.

Počet znaků: 114 600

Počet příloh: 1

Počet titulů použité literatury: 27

Klíčová slova: intertextovost – publicistika – aluze – pretext - signály - funkce

Cílem diplomové práce je popsat výrazové prostředky mezitextového navazování v publicistice a posoudit, zda napomáhají ke zpřístupnění obsahu novin, či nikoliv. K tomuto účelu jsme analyzovali všechny aspekty mezitextového vztahu. Vedle forem aluzí a citátů, signály aluzí, repertoár pretextů a jejich modifikace. Věnujeme pozornost způsobu, jakým se intertextové aluze podílí na významové výstavbě navazujícího textu a v poslední kapitole hodnotíme platnost výrazových prostředků intertextovosti v rámci publicistického stylu.

The aim of this thesis is to describe intertextual relations in daily press and further to assess if they help to make the newspaper content more understandable or not. To reach this aim it was necessary to analyse all aspects of intertextual relations. We classify forms and markers of allusions. Overview of original texts and their modifications is presented. Additionally, we assess how allusions participate on the meaning of the new text. Based on obtained conclusions, we point out the functions of intertextuality in newspapers.

Seznam literatury

- Bartošek, J.: Zpravodajství a publicistika. Olomouc, Univerzita Palackého 2001.
- Bečka, J. V.: Česká stylistika. Praha, Academia 1992.
- Čechová, M. – Chloupek, J. – Krčmová, M. – Minářová, E.: Stylistika současné češtiny. Praha, ISV – nakladatelství 1997.
- Čermák, F. – Hronek, J. – Machač, J. (eds.): Slovník české frazeologie a idiomatiky. Praha, Leda 2009.
- Čmejrková, S.: Reklama v češtině. Čeština v reklamě. Praha, Leda 2000.
- Filipec, J. a kol.: Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha 1994.
- Hirschová, M.: Úvod do teorie textu. Olomouc, Univerzita Palackého 1989.
- Hirschová, M.: Pragmatika v češtině. Olomouc 2006.
- Hodrová, D.: Text mezi texty. In Česká literatura 51, 2003.
- Hoffmannová, J.: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu. Praha, 1983.
- Hoffmannová, J.: Stylistika a Praha, Trizonia 1997.
- Homoláč, J.: Intertextovost a utváření smyslu v textu. Praha, 1996.
- Chloupek, J - Minářová, E.: Výrazy v publicistickém textu označené uvozovkami, Naše řeč 66, 1983, str. 14-22
- Jílek, V.: Psaná publicistická sdělení v kontextu teorie komunikace. Olomouc, Univerzita Palackého 2004.
- Karhanová, K: Funkce mezitextového navazování v novinách. In Slovo a slovesnost 60, 1999.
- Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): Encyklopedický slovník češtiny. Praha, 2002.
- Lennon, P.: Allusions in the press. New York, Mouton de Gruyter 2004.
- Macura, V.: Aluze. In Slovník literární teorie. Praha, 1984.
- Macurová, A.: Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. Utváření významové perspektivy. Praha, Univerzita Karlova 1983.
- Mareš, P.: Citát v textu zvláště uměleckém. AUC. SlavPrag, 25, 1985.
- Mareš, P.: „ALSO: NAZDAR!“ aspekty textové vícejazyčnosti. Praha, Karolinum 2003.
- Minářová, E.: Stylistika češtiny. Brno, 2009.

- Osvaldová, B.- Halada, J: Praktická encyklopedie žurnalistiky. Praha, Libri 2002.
- Pokorný, J.: Zakopaný pes aneb O tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví. Praha, Albatros 1976.
- Schneiderová, S.: Informace – text – kontext: nad současnou situací médií. Olomouc, Univerzita Palackého 2008.
- Šoltys, O.: Verba dicendi a metajazyková informace. Praha, ČSAV 1983.
- Zaorálek, J.: Lidová rčení. Praha, Academia, 2000. ISBN 80-200-0824-1